Irena Keršič

ORIS STANOVANJSKE KULTURE SLOVENSKEGA KMEČKEGA PREBIVALSTVA V 19. STOLETJU

1. Uvod

Pri orisu stanovanjske kulture v 19. stol. se bomo omejili le na en sloj oziroma stan — na kmečko prebivalstvo. Poleg stanovanja v ožjem smislu bomo obravnavali še stanovanjske prostore, pohištvo, stanovanjsko okrasje, bivanjske higienske razmere (od osebnih: umivanje, pranje, likanje, do čiščenja in vzdrževanja stanovanja), tudi kurjenje, kuhanje, spanje, razna hišna opravila...

Obravnavali bomo tudi odnos stanovalcev do določenega bivalnega okolja oziroma prvin, ki to okolje ustvarjajo.

Stanovanjska kultura je pojmovana kot način bivanja in vključuje prepletenost vseh medčloveških odnosov v kmečki hiši. Bivanje v povezavi s stanovanjsko kulturo razumemo kot socialni proces, ki ga določa način produkcije in ekonomsko-tehnični nivo družbe.[1] Šele s povezavami gospodarskih, družbenih, političnih in kulturnih razmer z načinom bivanja pridemo do stanovanjske kulture.

Treba je priznati, da bi bil oris stanovanjske kulture slovenskega kmečkega prebivalstva v 19. stol. na tem mestu lahko drugačen, če bi bile posamezne kulturne prvine, ki opredeljujejo stanovanjsko kulturo, v zadostni meri preučene in bi bili razrešeni problemi, ki jih tu le nakazujemo.

Razprava ne bo zajela stanovanjske kulture delavcev, tržanov in drugih iz strukture slovenskega podeželskega prebivalstva prejšnjega stoletja, ker jih iz razpoložljivih virov ni bilo mogoče enakovredno vključiti v obravnavo.

Kar zadeva prostorsko zaokroženost, ki jo tu obravnavamo, je treba povedati, da smo delno, kolikor je bilo moč iz razpoložljive literature priti do podatkov, upoštevali tudi ozemlje, ki danes ni več v okvirih SR Slovenije.

Čas obravnave obsega obdobja od leta 1800 do leta 1900 — dolgih sto let, v katerih se je v stanovanjski kulturi veliko spremenilo, v življenju ene generacije pa te spremembe niso bile drastične.

Že v uvodu velja povedati, da v tem orisu stanovanjska kultura pri vseh plasteh kmečkega prebivalstva ni enakomerno obravnavana.

Za nižje plasti — male kmete, kočarje in kmečki proletariat smo namreč z obravnavano temo za 19. stol. dobili veliko manj podatkov kot za bogatejše kmete oziroma tiste, ki so imeli poleg kmetije še dodatne vire zaslužka (gostilničarji, prekupčevalci, drugi obrtniki...). Pri obravnavi stanovanjske kulture pa se moramo zavedati velikih razlik v socialnih standardih v posameznih regijah (npr.: velik kmet na Sorškem polju pomeni vse kaj drugega kot velik kmet v Zasavskih hribih), pa tudi znotraj vaške strukture (npr.: dober stanovanjski standard gruntarja pomeni nekaj drugega kot dober stanovanjski standard pol zemljaka). Zato posameznih primerov, ki jih v tekstu navajamo, ne moremo posploševati za celotno vas ali celo regijo, kaj šele za celotno Slovenijo.

1 Z.B. Sievers, Bauernstuben, str. 67.

V pričujočem orisu podajamo, poleg splošnega povzetka dejstev, še posamezne primere, ki te potrjujejo ali pa nakazujejo drugačne poglede na stanovanjsko kulturo kot so bili doslej splošno znani.

Iz franciscejske katastrske mape, ki so jo risali od približnoi leta 1825 dalje, lahko razberemo, koliko hiš je bilo po vaseh takrat še lesenih.

Za drugo polovico 19. stol. pa imamo na razpolago dodatek k franciscejskemu katastru, ki so ga risali v šestdesetih letih prejšnjega stoletja.

Čeprav naj bi bila strop in dimnik po F. Bašu[2] splošni pridobitvi stanovanjske hiše na Slovenskem že po 16. stol., lahko ugotovimo, da je bilo še proti koncu 19. stol. ponekod na našem podeželju kot v Beli Krajini, ponekod na Dolenjskem in v Primorju ter na Notranjskem in Tolminskem, veliko hiš brez stropov, ki bi ločili podstrešje od spodnjih prostorov, in tudi brez dimnikov.

Uvajanje dimnikov (pletenih, lesenih, zidanih) je prineslo v stanovanjsko kulturo podeželskega prebivalstva revolucionarne spremembe. Stanovanjski prostori odslej niso bili več zakajeni, življenje v njih je bilo mnogo bolj zdravo in prijetno in kar se zdi še najvažnejše — bilo je veliko manj možnosti, da bi požar uničil dom. Za določena območja Slovenije lahko celo ugotovimo, da so bile v prvi polovici 19. stol. vse hiše v vasi še lesene in je bila zidana le cerkev. Nekatera območja so ostala takšna do konca stoletja.

Npr. za belokranjske vaške hiše poroča J. Lokar,[3] da so bile še do konca 19. stol. lesene, pritlične in nizke ter brez dimnikov in ker so bile hiše po večini krite še s slamo, je bila velika nevarnost požara. Hiše so sicer imele nad ognjiščem iz protja spleteno leso, ki je bila ometana z blatom, da je lovila iskre, vendar se je kaj rado zgodilo, da so ognjene iskre dosegle leseno ostrešje, slamo in povzročile požar.

Tudi drugod po Sloveniji je bilo podobno. Na Gorenjskem so dimnike začeli uvajati že prej kot v Beli Krajini ali na Dolenjskem. Tako najdemo v Karavankah že v 18. stol. zidane in obokane črne kuhinje, zavarovane proti ognju z obokano pečjo in dimnikom.[4]

Za drugo polovico 19. stol. pa je poročal A. Haruzin,[5] da so imele hiše v blejskem kotu že zidane dimnike.

Iz kronik in drugih poročil iz 19. stol. zvemo za veliko primerov, ko je naenkrat pogorelo na desetine hiš ali pa so pogorele cele vasi (npr.: vas Petelinje na Notranjskem leta 1873 — pogorelo je 16 hiš od 40-tih in ko so hiše na novo postavljali po požaru, so jih prekrili z opeko — koritarjem. Hiše, ki niso pogorele, so ostale še vedno prekrite s slamo.)

Že v 18. stol. je prevzela iniciativo za urejanje kmečkih domov država, ki je uvedla gradbeno policijo, ki naj bi preprečevale požare. J. Lokar poroča, da sta ob koncu 19. stol. v okolici Črnomlja hodila po hišah po dva občinska moža, ki sta pregledovala hiše zaradi varnosti pred ognjem. Celo sama sta podirala slabe in nevarne lese nad ognjiščem.[6]

Država je izdajala za posamezne dežele požarne rede,[7] ki so sicer določali razne omejitve in prepovedi, vendar iz njih ni moč razbrati realnega stanja hiš na podeželju.

2 F. Baš, Uvod v zgodovino stanovanjske hiše na Slovenskem, Stavbe in gospodarstva na Slovenskem, Izbrani etnološki spisi, Ljubljana 1984, str. 17.
3 J. Lokar, Belokranjska hiša, Carniola III, Ljubljana 1912, str. 1.
4 F. Baš, n.d., str. 25.
5 A. Haruzin, Žilišče Slovinca verhnej Krajni, Peterburg 1902, str. 36.
6 J. Lokar, n.d., str. 4.
7 K. Merfort, M. Hofer, Ergänzungsband zum alphabetischen Nachschlage — Register zu den österr. Reichsgesetzen, Landesgesetzen und Verordnungen, Wien, Leipzig 1911.

Za svet med Muro in Rabo imamo podatke, da so do prvih desetletij 19. stol. postavljali hiše iz smrekovega lesa, le temelj iz hrastovega ali kostanjevega lesa. Dolnjeseniški lastnik grof Batthyani pa je ukazal, da novih hiš ne smejo več postavljati iz lesa, temveč iz opeke ali iz glinene opeke. Tu sta se ujela gospodov interes za štednjo z lesom in požarno-varnostni razlog.[8]

Požarni predpisi se niso lotevali samo hiš, temveč tudi njihove okolice. Predpisovali so zasajanje sadnega drevja okoli hiš, ki naj varuje stavbo v primeru požara pred vetrom.

Kmetijske in rokodelske Novice so v štiridesetih letih 19. stol. prinašale opozorila, kako se je treba varovati ognja, zlasti na kmetih, kjer je srečati veliko malomarnosti in neresnosti glede nevarnosti ognja: „Gospodinje in dekle hodijo z gorečo tresko v hlev, nesejo vroč pepel in živo oglje pod streho, gospodar ali hlapec hodita s pipo v hlev in na pod, hiše so brez dimnikov itd., itd., Vse te reči povzročajo, da en nemarnež lahko deset, dvajset in še več premožnih kmetov v eni uri na beraško palico pripravi!" Zato ljudem svetujejo, naj bodo z ognjem pazljivi, za zaščito pred ognjem jim priporočajo na stropovih ilovnat tlak ter močne oboke.

L. 1847 poroča J. Pajk, da „je malo hiš po kmetih, ki bi imele dimnike ali obokano kuhinjo, in veliko je celo tacih, da v veži, kjer ogniše stoji, clo stropa ni, in de iskre iz ogniša kar naravnost pod slamnato streho lete, ravno tako tudi plamen vnetiga masla ali kake druge goreče reči."[9]

Novice so za varnost pred ognjem priporočale zaščitni protipožarni zid med poslopji (Veuermauer) ter vključitev v družbo sv. Florjana, ki naj bi oblažila posledice ognja.[10]
Tudi v revnejših predelih Bele Krajine, npr. Podgorci, so v sedemdesetih letih 19. stol. že zavarovali hiše zoper ogenj.[11]

Kako se varovati ognja, je učil kmečke otroke tudi A. Slomšek v nedeljski šoli.

Na razvoj hiš so vplivali tudi gradbeni predpisi, ki so bili večkrat neživljenjski, a kmetje so jih lahko prilagajali svojim potrebam. Na velikih kmetijah so zlasti v zadnji tretjini 19. stol. novim potrebam po prostoru zadostili z dozidavami hiš.

Odprava dimnic in obokanje kuhinj sta bila gotovo eden izmed uspehov gradbenih predpisov in gradbene uprave.[12]

Vsaj omeniti velja tudi vpliv gradbenih mojstrov na razvoj hiše, ki so bili zlasti v prvi polovici 19. stol. nosilci stereotipnih slogov.[13]

Čeprav po zemljiški odvezi ni sledilo obdobje konjukture za slovenskega kmeta, moremo vseeno ugotoviti napredek pri hišah. Zlasti po petdesetih letih so se lesene hiše vidno umikale zidanih (vsaj na določenih območjih Slovenije), hiše so menjale kritino. Tam, kjer so začeli uporabljati mlatilnice, slame niso mogli več uporabljati za kritje strehe. Zlasti pri novogradnjah je moč slediti zidanim objektom, ki so bili povečini kriti že z opeko.

8 S. Vilfan, Kmečka hiša, GDZS, Zgodovina agrarnih panog, 1. zvezek, Agrarno gospodarstvo, Ljubljana 1970, str. 587.
9 J. Pajk, Kako pohištva v mestih in po kmetih ognja varovati, Kmetijske in rokodelske Novice, Ljubljana 1847, list 39.
10 A. Slomšek, Blaže in Nežica v nedeljski šoli, Ljubljana 1943, str. 56.
11 J. Trdina, Izprehod v Belo krajino, Zbrani spisi X, Ljubljana 1912, str. 45.
12 S. Vilfan, n.d., str. 589.
13 Prav tam.

Za izboljšanje gospodarstva in stanovanjskega standarda so si prizadevale tudi kmetijske družbe. Podeželska hiša, ki jo imenujemo osrednjeslovenska hiša, z vežo in kuhinjo v prečni osi, s sobo in kamro na eni in hišco in kmetijo na drugi strani je tip hiše, ki je nastal ob koncu prve polovice 19. stol.[14] Kmetijske družbe so v drugi polovici 19. stol. med drugim propagirale zračnost stanovanj in svetlost — večja okna in večjo higieno — beljenje z apnenim beležem. Poznamo primere, ko so mračne notranjosti kmečkih hiš prebelili in z beležem premazali tudi stare okajene lesene strope.

Otroci, pa tudi odrasli, ki niso obiskovali uradne ljudske šole, so dobili najpotrebnejša znanja (branje in računanje) v župnišču. Tam so tudi prvič zvedeli o snažnosti, lepem vedenju, gospodarjenju, gospodinjstvu itd.

Pridna dekleta so se lahko v župnišču naučila tudi praktičnih reči: kuhe, pospravljanja, kako se miza pogrne, postelja pospravi itd.[15]

Pred zemljiško odvezo so se dekleta tudi praktično podučila o kuhi in gospodinjskih delih pri gospodi. Zlasti na Dolenjskem, kjer je bilo veliko graščin, so dekleta in žene hodile delat h gosposki in tam dobile prva praktična znanja za življenje.

Treba je poudariti, da kmečki otroci pogosto niso redno obiskovali šole niti štiri leta. Ponekod so mislili, da je dovolj, da znajo brati iz molitvenih bukev, pisati pa že ni treba znati. Menili so: „Naši otroci bodo le kmetje, zatorej je dosti, da le eno leto hodijo v šolo..."[16]

Poleg cerkve, samostanov in šole je za izobrazbo podeželskih fantov in deklet zlasti ob koncu stoletja veliko storila Kmetijska družba. Ustanavljati je začela razne šole in tečaje, ki so imeli za cilj izboljšanje gospodarstva in življenja na sploh. Tako je npr. leta 1898 po vzoru severnih dežel Kmetijska družba ustanovila v Ljubljani Kmetijsko-gospodinjsko šolo za vzgajanje in izobrazbo kmečkih gospodinj. Tečaje so imeli tudi po drugih krajih po Sloveniji. Učili so se praktičnega dela: kuhanja, pranja, likanja, šivanja in tudi teoretično so se dekleta in žene podučile o uredbi domače hiše, o pohištvu, snažnosti in redu v hiši, o perilu, o skrbi za zdravje, o spanju in o hišnem proračunu.[17]

14 F. Baš, n.d., str. 25.
15 A. Slomšek, Nauki za domačo snažnost, Blaže in Nežica v nedeljski šoli, Celovec 1857, str. 53, 54.
16 J. Lapajne, Kranjsko ljudsko šolstvo, Ljubljana 1871, str. 38.
17 Arhiv Slovenskega šolskega muzeja, Ljubljana, Mapa: Kmetijske šole in Kmetijsko-gospodinjske šole.

Bivališča

Stanovanje je služilo na vasi za skupno življenje družine, njihovih proizvodnih sredstev in pridelkov. To je veljalo tako za gruntarje in male kmete kot za dninarje. Opozoriti velja na bistveno razliko med bivanjem v mestu in bivanjem na deželi. Mestnemu stanovalcu pomeni dom njegovo stanovanje, vaškemu pa njegova posest. Ta odnos se kaže tudi v najbolj elementarnih bivanjskih funkcijah vaških prebivalcev, npr.: spali niso samo v stanovanjskih poslopjih, temveč tudi v hlevih, na senikih, podih itd. Jedli niso samo doma za mizo, temveč tudi na njivi, na travnikih po košnji, v gozdu po sečnji...

Torej so se bivanjske funkcije odvijale širše, v okviru kmečke posesti in ne samo v okviru stanovanjskega objekta.

Kot se kaže v življenju oziroma bivanju rodbine in družine,[1] nosi kmečki dom v sebi sedem „idej bivanja",[2] oziroma sedem osnovnih funkcij:

1. kurjenje
2. kuhanje
3. razsvetljava
4. zauživanje hrane
5. spanje
6. shranjevanje pridelkov, hrane, vode, posode, obleke, orodja in drugih reči
7. higienske in druge razmere.

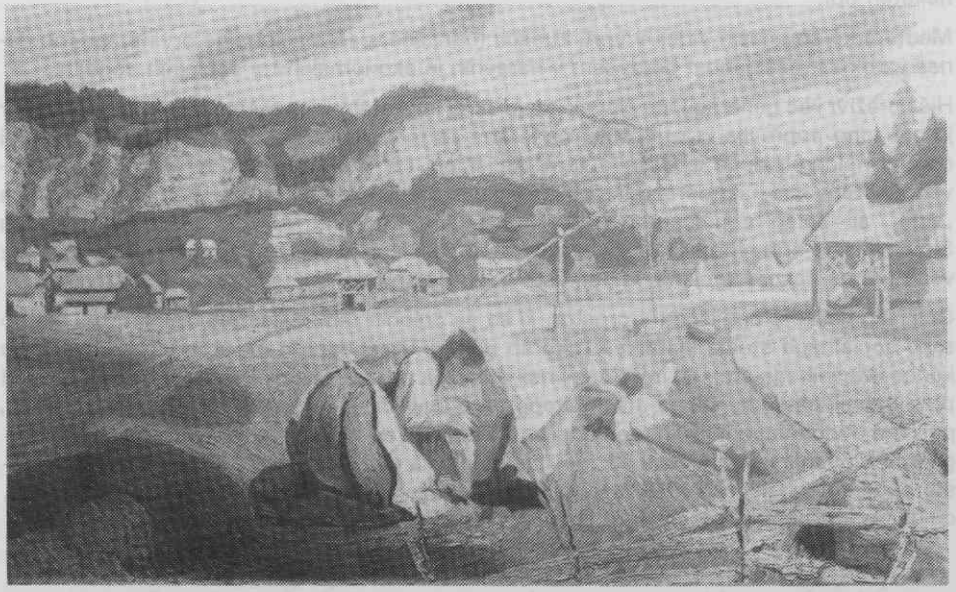

Otroke so z zibelko vred žene nosile s seboj na njivo (Ivan Grohar, Pod Koprivnikom 1902) (neg. last NG v Lj.)

1 V 19. stol. so imenovali hlapce in dekle družina, domačo družino pa rodbina. (Prim. R. Ložar, Kmečki dom in kmečka hiša, NS I., Ljubljana 1943, str. 84)

2 Prim. E. Meier — Oberist, Kulturgeschichte des Wohnens im abendländischen Raum, Hamburg 1956 ali S. Vilfan, Kmečka hiša, GDZS I., Ljubljana 1970, str. 572.

Tem vodilnim „idejam bivanja" so odgovarjali vsaj nekateri prostori v hiši, tudi v enoceličnі. Pri opremi prostorov pa lahko sledimo takšne ali drugačne načine gospodarjenja v določenem kraju in času in tudi bogastvo in revščino vaščanov. Največkrat je, v času, ki ga tu obravnavamo, novo pohištvo prišlo v kmečke domove z balo, torej s poroko mladih.

Na prvem mestu je kurjenje, ki je v tesni povezanosti z drugo funkcijo — kuhanjem, zato bomo obe funkciji obravnavali skupaj.

V časovnem obdobju, ki ga tu obravnavamo, je kmečka hiša doživela največje spremembe prav zaradi sprememb ognjišča.

Tudi v 19. stol. je bil prostor, kjer se je kurilo — osrednji del stanovanja.

Glede na kurišče in odvajanje dima in glede na lego kurišča v tlorisni zasnovi razločujemo tudi v 19. stol. po S. Vilfanu naslednje hišne tipe:[3]

a) ognjiščnico
b) dimnico
c) hišo s črno kuhinjo
d) kaminsko hišo
e) štedilniško hišo

Večino gornjih tipov je 19. stol prevzelo že iz prejšnjih obdobij. Vendar je potrebno poudariti, da se vsi tipi niso povsod razvrstili po kronološkem redu in da so nekateri značilni le za določen geografski prostor. V posameznih regijah so se pojavljali zapored ali istočasno le nekateri tipi.

Medtem ko so včasih videli v vrsti kurišča (ognjišče, peč) nacionalne prvine, vidimo danes vzrok za razširjenost predvsem v naravnih in ekonomskih ter socialnih pogojih.

Hiša preživi več generacij, če človek zanjo skrbi in je stalno naseljena. Vsak nov gospodar jo navadno popravlja in izboljšuje, če le ima za to gmotne zmožnosti. Tako ob starejši opremi najdemo nove izboljšave. Kot dediščino 19. stol. najdemo še danes v severovzhodni Sloveniji najpreprostejše oblike zidanih štedilnikov, ki so predelani iz dimničnega „zidu" ali poleg dimničnega „zidu" prislonjen štedilnik. Ali pa na drugem koncu Slovenije, na hribovitem pobočju Jelovice, v vasi Kupljenik, črno kuhinjo, ki je ostala z vso opremo nespremenjena, le namesto ognjišča so po vojni vanjo postavili štedilnik.

Oblika in velikost ognjišča ter prostor, ki so ga določili zanj, daje med drugim tudi očitno sliko socialnega stanja lastnika. Tako so bajtarji v zahodni in jugozahodni Sloveniji do konca prejšnjhega stoletja in še čez imeli ognjišča na prvi razvojni stopnji, bajtarji drugod po Sloveniji pa so kuhali na majhnih odprtih ognjiščih ali pa v peči, oziroma na majhnih, policam podobnim ognjiščih pred odprtino v peč. Za dom srednjega in večjega kmeta drugod po Sloveniji v istem času so značilna povišana ognjišča in predelitev veže v dva prostora, od katerih je drugi rabil za kurjenje in kuhanje.[4] Navadno je znak premožnejše hiše, določitev posebnega prostora za ognjišče, izveden že v tlorisni zasnovi.

3 S. Vilfan, Kmečka hiša, GDZS I., Ljubljana 1970, str. 562.
4 F. Šarf, Vrste ognjišč na Slovenskem in njih današnje stanje, SE XVI—XVII, Ljubljana 1964, str. 375.

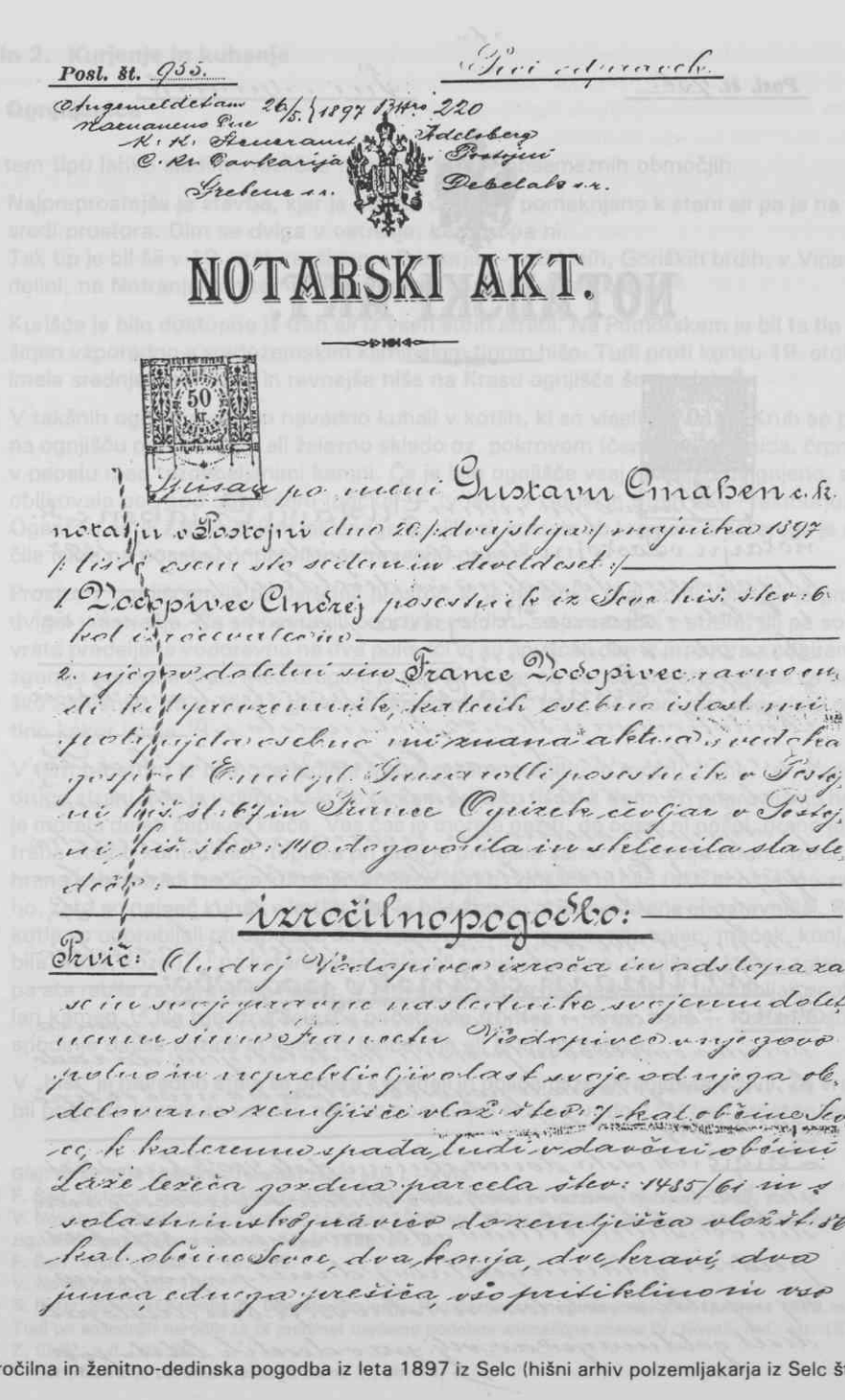

Posl. št. 955.

Prvi odpravek.

Eingemeldet am 26/5. 1897 Zahl 220
Kamenec Pin
K. K. Finanzamt Adelsberg
C. K. Davkarija Postojna
Selce n. Debelak n.

NOTARSKI AKT.

50 kr.

Pisan po mni Gustavu Omahen c. k. notarju v Postojni dne 26. petdesetega majnika 1897 v lisé osem sto sedemin devetdeset:

1. Dodopivec Andrej posestnik iz Selc hiš. štev: 6. kot izročevalec in

2. njegov dotlaten sin France Dodopivec razuzn. di kot prevzemnik, katerih osebno istost mi poznajoča osebno mi znana akta s svedoka gospod Emil pl. Gnamolli posestnik v Postojni hiš. štev: 67 in France Pizek čevljar v Postojni hiš. štev: 110 dogovorila in sklenila sledeče:

izročilno pogodbo:

Prvič: Andrej Dodopivec izroča in odstopa za se in svoje pravne naslednike svojemu dolgoletnemu sinu Franchu Dodopivec vsi njegovo polno in nepreklicno lastnost svoje od njega obdelovano zemljišče vlož. štev: 7 kat. občine Selc, k kateremu spada tudi vdavčeni občinski lazi ležeča gorduna parcela štev: 1485/61 in s solastninskim deležem do zemljišča vlož. št. 56 kat. občine Selc, dva konja, dve kravi, dva juneca, dva prešiča, vso pridiklino in vso

Izročilna in ženitno-dedinska pogodba iz leta 1897 iz Selc (hišni arhiv polzemljakarja iz Selc št. 41)

Posl. št. 956. Prvi odpravek.

NOTARSKI AKT.

Pismo po menu Gustavu Omaben c. k. notarju v Postojni dne 20. dvajsetega maja 1897 pliseč osem sto sedemdeset.

1. Gotlibu France Vodopivec posestnikovemu iz Sela štev. 6 kot ženinu.
2. Gotlibu Frančiška Čelhar posestnikova hči iz Radohovevasi štev. 22 kot nevesta in
3. nevestin oče Simon Čelhar posestnik iz Radohovevasi štev. 22 kot eden osebno istost izpričujočih osebno navzočih zrinanja a kot svedoka gospod Emil plem. Gazzaroli posestnik v Postojni štev. 67 in Franc Gregorič čevljar v Postojni st. 140 dogovorili in sklenili sledečo

ženitno in dedinsko pogodbo:

Prvič: Zaročenca objubujeta si zakon in vzajemna, bratovsko zvestobo in ljubezen, ter določujeta, da zadobi naslednje točke te pogodbe veljavno moč le tego zvršitvi poroke.

Drugič: Ženin da nevesti ženino dote 400 fl. beri: štiristo goldinarjev av. velj. ga v desetih letih po

1. in 2. Kurjenje in kuhanje

a) Ognjiščnica

Pri tem tipu lahko sledimo različne razvojne faze v posameznih območjih.

— Najpreprostejša je stavba, kjer je odprto ognjišče pomaknjeno k steni ali pa je na tleh sredi prostora. Dim se dviga v ostrešje, ker stropa ni.
Tak tip je bil še v 19. stol. razširjen v Primorju — v Brkinih, Goriških brdih, v Vipavski dolini, na Notranjskem ter na Tolminskem, pa tudi v Beli krajini.[5]

Kurišče je bilo dostopno iz treh ali iz vseh štirih strani. Na Primorskem je bil ta tip razširjen vzporedno s sredozemskim kaminskim tipom hiše. Tudi proti koncu 19. stol. so imele srednje premožne in revnejše hiše na Krasu ognjišče še na tleh.[6]

V takšnih ognjiščnicah so navadno kuhali v kotlih, ki so viseli na verigi. Kruh so pekli na ognjišču pod lončeno ali železno skledo oz. pokrovom (čepna ali krušnica, črpnja)[7] v pepelu med razdebeljenimi kamni. Če je bilo ognjišče vsaj nekoliko dvignjeno, se je oblikovala peč pod ognjiščem (pečka) — (v Istri, v Goriških Brdih in v Prekmurju).[8] Ogenj so netili z drgnjenjem jeklenega ognjila ali kresala ob kremen, s katerega je skočila iskra na posebej pripravljeno drevesno gobo.[9]

Prostor z ognjiščem je bil osrednji prostor, ki je bil lahko tudi edini. Dim se je prosto dvigal v ostrešje. Če so napravili odprtino za dim, so jo naredili v strehi, ali pa so bila vrata predeljena vodoravno na dve polovici in so spuščali dim iz prostora z odpiranjem zgornje polovice vrat. Med drugimi je tudi S. Rutar ob koncu stoletja zapisal za Beneško Slovenijo, da so hiše v glavnem brez dimnikov, tako, da mora dim skozi isto odprtino kakor ljudje.[10]

V tem prostoru je bila gospodinja izpostavljena prepihu in mrazu z ene, ter vročini z druge strani, bila je v dimu, ki je ob nizkem pritisku tiščal k tlom. Pri pripravljanju hrane je morala delati čepe ali kleče. Ves čas je morala paziti, da ogenj ni pošel, hrano je bilo treba stalno kontrolirati, toplota pri kuhi je prihajala samo s spodnje strani. Izbor prehrane je bil zaradi načina kuhanja omejen. Nizko ognjišče ni bilo tako enostavno za kuho, zato so največ kuhali v kotlih, ker je bil ta način priprave hrane enostavnejši. Poleg kotla so uporabljali pri ognjišču še železen zglavnik (zaglavnik, zajec, maček, konj, kobila, koza, kozel),[11] na katerega so polagali panje in polena, povišana konca zglavnika pa sta rabila za ogrevanje hrane. V Istri so za oporo drv največkrat uporabljali neobdelan kamen.[12] Na trinožne železne podstavke (trinfes — Kras, trpiš — Kobarid) so gospodinje dajale kozice in lonce iz lončevine ali iz litega železa.

V „hiši" je navadno stala še omara s predali in policami za shranjevanje živil. Za vrati je bil pogosto kurnik za kokoši, nanj so postavljali škafe z vodo.[13] V tem prostoru so tu-

5 Glej: Arhiv SEM Ljubljana, Terenski zapisi ekip I.—XVIII.
6. F. Šarf, Notranja oprema kraškega doma, Kraška hiša, Vodnik po razstavi, Ljubljana 1969, str. 14.
7 V. Novak, Slovenska ljudska kultura, Ljubljana 1960, str. 162 in Z. Ciglič, Ljudsko izročilo na območju Marezig, Marezige; Krajevni zbornik, Koper 1986, str. 80.
8 F. Šarf, Vrste ognjišč ..., str. 368.
9 V. Novak, n.d., str. 160.
10 S. Rutar, Slovenska zemlja III., Beneška Slovenija, Prirodoznanski in zgodovinski opis, Ljubljana 1899, str. 44.
11 Tudi pri sosednjih narodih za ta predmet najdemo podobna animalična imena (V. Novak, n.d., str. 162).
12 Z. Ciglič, n.d., str. 80.
13 F. Šarf, Notranja oprema kraškega doma ..., str. 14.

di zauživali hrano, opravljali razna opravila in spali. Ker pa je bil prostor še najmanj zadimljen pri tleh, so uporabljali nizke mize, nizke stole (največkrat na treh nogah, kakršne še danes uporabljajo pri molži), delali so čepe, spali na tleh; stanovanjska kultura se je držala *talnega horizonta.*[14]

Narava kmečkega dela je taka, da so bili ljudje pretežno zunaj. V prostoru se je še največ zadrževala gospodinja, ker je morala skrbeti za prehrano ljudi in živine. Le pozimi je bila družina več doma. Ognjiščnica je bila v krajih, ki smo jih omenili, običajno edini zakurjen prostor v hiši. Ker je v teh krajih podnebje milo, v stavbah skoraj nikjer niso imeli posebnih dnevnih prostorov in tudi ne zakurjenih ločenih prostorov za spanje.

Ker je bilo uporabljanje ognjišča pri tleh naporno, so nivo ognjišča dvigovali. Najprej le nekoliko od tal, 5 do 10 cm, nato do 30 cm in končno do visokega ognjišča *z miznim horizontom.*[15]

— Visoko odprto ognjišče kot naslednja stopnja v razvoju, je bilo v 19. stol. v veljavi na območju, ki je bilo zgoraj omenjeno, kot splošno razširjen tip pa na Gorenjskem, v osrednji Sloveniji in tudi v Prekmurju.[16] Na Gorenjskem in ponekod v osrednji Sloveniji so bila ognjišča tudi v povezavi s predpečkom. Dvignjena odprta ognjišča pred pečjo (zid) so poznali še v prejšnjem stol. tudi v tistem delu Koroške, Štajerske in Prekmurja, kjer je bila še dimnica.[17]

Ko so dvigovali ognjišča, se je pri mediteranskem tipu z njim vred dvignil tudi prostor okrog njega in tako je bil dostop na ognjišče po stopnicah. Primer takega ognjišča v župnišču v Senožečah nam je opisal F. Šuklje: „Velikanski prostor, v kotu veliko kamenito odkrito ognjišče; posebne kamenite stopnice so držale gori na površje"...

Gospodinji pri pripravi hrane in pri kuhi v tem primeru ni bilo treba več čepeti, temveč je lahko stala. Delo ji je bilo s tem precej olajšano.

Tipična posoda za ognjišče je posoda iz lončevine, ki je bila lahko tudi opletena z žico (vezana), da je bila ojačena, ali posoda iz litega železa. Tudi pri tovrstnih ognjiščih so pri kuhi uporabljali še kotle.[18]

Ogenj na odprtih ognjiščih je imel poleg osnovne naloge, kuhanja vsakodnevne hrane, še drugo pomembno nalogo, t.j. ogrevanje ob mrzlih dnevih.
Ognjišča, ki so bila povezana s predpečki, so rabila le za kuhanje, ne pa tudi za segrevanje prostora.

Za visoka odprta ognjišča moremo ugotoviti, da so jih v zadnji četrtini 19. stol., ko so začeli opuščati kuhanje na njih, marsikje preuredili za namestitev svinjskega kotla ali pa so ognjišče prezidali in nanj namestili štedilniško ploščo.[19]

b) Dimnica (nem. Rauchstube)

Dimnica je bila prvotno enocelična stavba, kasneje pa je postala dvo ali več celična. Bistvo tega tipa je, da sta bila v enem prostoru krušna peč s kurilno odprtino in ognjišče (zid),

14 S. Vilfan, n.d., str. 572.
15 S. Vilfan, n.d., str. 573.
16 F. Šarf, Vrste ognjišč ..., str. 360.
17 Glej M. Murko, J. Čaplovič (Košič) in A. Pavel — n.d.
18 Prim. R. Ložar, Kmečki dom in kmečka hiša, N S I., Ljubljana 1944, str. 67.
19 F. Šarf, Vrste ognjišč ..., str. 370.

ki je stalo pred to odprtino ali samostojno. Zid in peč sta zavzemala najmanj tretjino prostora. Ker ni bilo dimnika, je dim uhajal skozi odprtino nad vrati, ki se je lahko tudi zapirala z desko (šubarjem), ali skozi lijakasto leseno pripravo, ki je molila vodoravno ven iz stene, ali kot poroča Pajek za pohorsko dimnico, da je imela v stropu zapornico (okinjak). Vendar se je kljub temu dim širil po vsem prostoru. Zanimivo pri tem pa je, da je pri tem tipu kljub dimu prevladoval v 19. stol. *mizni horizont*, se pravi, da je bilo pohištvo normalno visoko.

Ker je bila stavba lesena, razen tiste strani, kjer je bil zid, je bila nevarnost, da bi se strop vžgal. Da bi se to preprečilo, je bil narejen nad zidom iskrolovec (klobučnjak), ki je bil lesen in ometan z ilovico in sta ga običajno nosila dva tramova.[21] Na stropu so bile pritrjene palice (gliste) za sušenje drv in trsk, s katerimi so svetili.

Dimnica je služila za prebivališče ljudem in živalim, v njej so kuhali, jedli, spali, opravljali razna hišna in druga opravila, sprejemali obiske. Pod zidom je bil navadno kotiček za kokoši (kurji kotec), nahajal pa se je tudi pod mizo in pod klopmi. Tudi krave so prignali na molžo na toplo v dimnico. V tem edinem toplem prostoru je bilo tudi korito za krmo za krave in prašiče. Če so prašiči zaostajali v rasti, so zimo prebili v kakem kotu dimnice.[22] In za „živadjo" so posedli k mizi ljudje h kosilu ali večerji. Kako je bilo pri takšnem obedu okrog leta 1820 v dimnici, v kmečki bajti blizu Nemškega, nam je slikovito opisal A.M. Slomšek:

„Vsa vkajena dimnica je bila, černa in temna ko noč. V enem kotu so prasci jedli, v drugem so kure zobale. Dvoje otrok na ogniši (kameni) sedi in muha, ker gospodinja kosilo kuha ..... lačen sem bil; ..... pa kaj da se mi začne gabiti, ko njo pogledam. Bila je vsa umazana in kuštrava; — otroci marogasti, muh po hiši vse živo."[23]

Tudi Vraz je v zvezi z nesnago v hišah omenil leta 1840 dimnice[24] in zapisal poglavitne značilnosti tega tipa.[25] Zelo poveden je tudi Košičev opis dimnice iz hribov med Muro in Rabo: „Hiše" so dolge in široke, ampak nizke in običajno tako temne, da ne glede na tri do štiri majhna okna, (ki jih vidimo običajno le pri novejših premožnejših gostilničarjih in katerih naoknice so pri starejših hišah opremljene z deskami na smuk, namesto s steklom), ljudje še ob belem dnevu v bližini peči komaj kaj vidijo. Tudi, če bi bila luč, je le malo za videti — le nekaj črnih loncev, dve do tri nezaslišano velike sklede, dva do tri vrča za vodo in ena ali največ dve obrabljeni in umazani postelji brez blazine, pokrite le z nečisto laneno rjuho ali grobo deko. V kotu stoji grobo tesana miza z dvema na steno pritrjenima klopema. To je vse pohištvo. Stol z naslonjalom se pri hribovskih Slovencih šteje že za luksusni artikel. V takšni „hiši" stoji tudi velika podolgasta štirioglata, zgoraj ravna peč z ognjiščem spredaj in okrog nje enako debele klopi, kjer pozimi spijo fantje. V peči in pred njo se peče in kuha. In ker stanovalci namesto sveč kurijo lesene bakle, so stene „hiše" do polovice črne od dima. Ker peč nima dimnika, ampak mora dim ven skozi majhno odprtino med dvema oknoma, poleg tega pa, dokler gorijo drva v peči, odpirajo še okna."[26]

Košič nadalje pove, da v takšni hiši običajno živijo dve ali tri družine, ena poleg druge — trije bratje z ženami in otroki. Gospodar je samo eden in sicer najstarejši sin. Le on ima

20 S. Vurnik, Kmečka hiša Slovencev na južnovzhodnem pobočju Alp, E IV., Ljubljana 1930 — 31, str. 59.
21 R. Ložar, n.d., str. 83.
22 F. Kotnik, Dimnica, Slovenske starosvetnosti, Ljubljana 1943, str. 32.
23 A. Slomšek, Blaže in Nežica v nedeljski šoli, Celovec 1857, str. 50, 51.
24 S. Vraz, Dêla I., Zagreb 1863, str. 238.
25 Po A. Baš, Poglavja in etnološka dela Stanka Vraza na Slovenskem, Traditiones 7—9, Ljubljana 1982, str. 203—206.
26 J. V. Csaplovics (Košič), Croaten und Wenden in Ungern, Pressburg 1829, str. 62—63.

pravico koristiti umazano posteljo v „hiši". Če slabo gospodari, mora mesto gospodarja prepustiti sposobnejšemu.

Če je vsaka od treh družin imela pet otrok[27] in če so bili živi še starši, je v takšni „hiši" živelo 23 ljudi. Stanovanjski standard s tako številnimi stanovalci se še poslabša.

Ta tip hiše ne pozna stenskega okrasja. Murko poroča, da na pr. v dimnici v Vuzenici v začetku 20. stol. nimajo slik, le okajeni rožni venec visi v kotu vsake hiše.[28]

V dimnicah so imeli tudi omare, sklednike, žličnike, posodje, nekatere dimnice so imele v kotu tudi kotel za svinjsko kuho, včasih so imeli napeljano celo vodo (studenec), kot na primer v dimnici iz Šent Janža nad Dravčami.[29] Tla so bila ilovnata, zbita, trda.

Kako se je v dimnicah živelo, nam dobro ilustrira Prežihov Voranc: „Pri nas smo stanovali v veliki, prostorni dimnici, ki je bila pozimi prijetno topla, ker se je v njej kuhalo za ljudi in za svinje. Tudi poleti se je kuhalo v njej, vendar je bila zato poleti v njej neznosna vročina. Bila je to velika, zelo prostorna soba z lesenimi, stoletja starimi stenami, ki so bile na debelo pokrite s plastjo svetlikastih, strjenih saj. Po stenah so se videli curki strjene smole. Tudi strop je bil ves črn od saj. V ta veliki prostor je kukal dan skozi štiri majhna, zamrežena okenca, zato je bilo v dimnici tudi čez dan vedno mračno. En kot je zavzemala velika, črna peč, velika za dvajset hlebov kruha. Pred pečjo je bil ogromen, štirioglat zid, kakor se je imenovalo odprto ognjišče, na katerem je noč in dan tlel ogenj. Nad zidom se je sklanjal zaokrožen obok enake velikosti, ki se je imenoval klobučnik. Vse je bilo črno in sajasto. .....

V dimnici je navadno dim ležal do kolena nizko, in kdor ni bil tega vajen ni mogel zdržati. .....

Domači smo bili tega dima vajeni in nam ni bil nič nadležen. Babica je celo takrat nemoteno predla, kadar se je kolovrat popolnoma skril v dim. .....

Tudi pri sosedovih so imeli dimnico, dasi mnogo manjšo in tesnejšo, zato so bili tudi sosedovi otroci navajeni dima in saj. Med našo in sosedovo dimnico je bila razlika še v tem, da je bila sosedova mnogo bolj mrzla od naše, ker pri sosedu niso imeli toliko drv, kakor pri nas."[30]

Čeprav je bilo gospodinji pri kuhi v dimnici zelo vroče, vsaj pozimi ni bila izpostavljena takšnim temperaturnim razlikam, kot pri prvih dveh opisanih tipih. Pri delu je bila skupaj z družino, ni bila izolirana.

Kot je razbrati iz Vorančevega opisa, vse dimnice niso bile enako tople. Kjer niso imeli zadosti drv, je bilo v dimnici mrzlo.

Najstarejši tlorisi zahodnoštajerskih dimnic, kakor jih popisujejo Murko, F. Baš[31] in drugi, imajo na eni strani lope dimnico, na drugi pa novo ali kahljasto hišo, ki ima lončeno peč, ki služi le za gretje in se običajno kuri iz veže.

27 Za 19. stol. imamo npr. podatke, da se je rodilo povprečno po 8,2 otroka na družino za vas Kupljenik in 7 otrok za vaščane v obmestju (Glej: Irena Kunčič, Življenjski stil Kupljenčanov, diplomsko delo, Ljubljana 1976; S. Kremenšek, Vaščani v obmestju, SE XX., Ljubljana 1968, str. 64.

28 M. Murko, Zur Geschichte des Volkstümlichen Hauses bei den Südslawen, MAG, Wien 1906, str. 25.

29 M. Murko, n.d., str. 28 — tloris 6.

30 P. Voranc, Levi devžej, Ljubljana 1980, str. 5—10.

31 M. Murko v n.d., F. Baš, Kobanjski hram, ČZN XXIII., Maribor 1928; isti, Dravčarjeva dimnica, Stavbe in gospodarstvo na slovenskem podeželju, Ljubljana 1984, str. 97—108.

Geramb domneva za dimniško ozemlje (v pozneje ugotovljenem obsegu), da je bilo pred drugo polovico 16. stol. vsaj 90% vseh hiš dimnic.[33] Že od srede 18. stol. naprej so si oblasti z raznimi ukrepi prizadevale odpraviti dimnice, vendar so se ohranile na določenem območju vse do začetka 20. stol.

Če pogledamo Gerambovo karto[34] razširjenosti dimnic v Alpah ter Dachlerjevo karto hišnih tipov,[35] vidimo, da so se ohranile v najvišjih hribih.

Murko je zanje slišal ob koncu 19. stol. v Slovenskih goricah, v Slovenj Gradcu, na levem in desnem dravskem bregu, na vsem področju Pohorja do Dravinje in tudi na Koroškem.[36]

Ko Urban Jarnik leta 1813 opisuje koroške hiše, zlasti iz Zilje, Roža in Kanalske doline, pravi, da imajo ostale srednje in spodnje koroške hiše le dimnice, katerih stene in strop so okajeni, črni, medtem ko imajo v prej imenovanih dolinah čiste sobe, ker imajo tu kamine.[37] Tako je moč sklepati, da v Ziljski, Rožni in Kanalski dolini že v začetku 19. stol. ni bilo več dimnic.

Murko poroča, da je na prehodu iz 19. v naše stoletje v fari Vuzenica še polovica hiš pripadala temu tipu.[38]

Pajek pa poroča, da so koncem 19. stol. živeli v dimnicah viničarji.[39]

Po Gerambu teče meja dimnice po Karavankah, vendar nekateri avtorji pišejo, da obstajajo tudi južneje od Karavank. Pri tem je zanimivo, da Vurnik piše, da se dimnice nahajajo često v bovških hribih.[40]

Na skrajnem vzhodnem delu naše dežele pa o dimnici na Gornjem Seniku poroča J. Bárdosi.[41]

Drugo vprašanje pa je, koliko ljudi je na opisanih območjih v 19. stol. še živelo v dimnicah. Za dobo okrog 1700 Pirchegger domneva, da je morda še 80% štajerskih kmetov živelo v primitivnih dimnicah. Še leta 1770 je vojaška popisovalna komisija poročala, da mnogi stanujejo v zakajenih dimnicah.[42]

Konec 19. stol. so dimnice še prevladovale na Kóbanskem in v Dravski dolini,[43] pa tudi v Prekmurju in Porabju ter v Posotelju, kjer jih je bilo najti še v 20. stol.

32 Po S. Vilfanu, n.d., str. 583.
33 S. Vilfan, n.d., str. 585, 586 in F. Kotnik, n.d., str. 33–34.
34 V. Geramb, Die geographische Verbreitung und Dichte der ostalpinen Rauchstuben, Wiener Zeitschrift für Volkskunde, XXX., Wien 1925, str. 82, zemljevid.
35 A. Dachler, Karte der Österr. Bauernhausformen, Zeitschrift für österr. Volkskunde, Supplement – Heft, VI., Wien 1909, 1–10, zemljevid.
36 M. Murko, n.d., str. 22.
37 U. Jarnik, Über die Kailthaler in Kärnthen, Baterlandische Blatter für den österr. Kaiserstaat, 1813, str. 267.
38 M. Murko n.d., str. 23.
39 J. Pajek, Črtice iz duševnega žitka štajerskih Slovencev, 1884, str. 32.
40 S. Vurnik, n.d., str. 45.
41 J. Bárdosi, Slovenska dimnica na Gornjem Seniku, Savaria a vas meggyei múzemnok értesítője bulletin der musseen des komitats vas 11–12, 1977–1978, str. 272, 273.
42 Po S. Vilfanu, n.d., str. 587.
43 P. Baš, Kobanski hram..., str. 29.

c) Hiša s črno kuhinjo

Hiša s črno kuhinjo je bila že bolje urejena, kajti pri tem tipu so bili stanovanjski prostori, razen kuhinje oziroma veže, brez dima. „Hiša" je imela lesen strop in peč, ki se je kurila iz veže ali kuhinje. V veži ali kasneje predeljenem prostoru za kuhinjo (iz prvotne dolge veže) je bilo poleg kurišča za peč (istije) ognjišče, ki je bilo v povezavi s predpečki ali je stalo samostojno.[44] Črne kuhinje so bile skoraj vedno zidane, iskre so se lovile pod kamnitim velbom in tudi dim se je dvigal pod velb, od tam pa našel izhod skozi odprtino v ostrešje ali pa je silil ven pri oknih in vratih ali kasneje v dimnik. Kuhinja je bila običajno nasproti vhodnih vrat.

Črna kuhinja ni bila bivalna. Tu se je v glavnem zadrževala gospodinja pri kuhi ali, ko je kurila peč. Ta tip kuhinje je bil pomemben tudi zaradi sušenja mesa pod obokom; prav zaradi te slednje funkcije se zdi, da so uporabniki toliko časa vztrajali pri njej in so se, ko so vpeljali štedilniško kuhinjo, raje odločali za nov prostor in črne kuhinje niso opustili ali predelali.

Pri preprostejših tipih oziroma pri revnejših se je kurilo in kuhalo v veži. Ponekod se je kasneje kuhinja oddelila od veže. Večina premožnejših hiš je imela v 19. stoletju vežo ločeno od kuhinje, vendar ponekod le deloma. Tako je bil kuhinjski prostor omejen od veže z zidom ali velbom (šipovnikom) pri bohinjski in ziljski hiši. Kuhinjski prostor je bil večinoma v nižjem nivoju, tlak je bil iz ilovice ali iz kamna in opeke, pa tudi iz zmesi apna, blata in slame (šternik, ješternik, ješternek).[45]

A. Haruzin je v Blejski kotlini v drugi polovici 19. stol. našel ognjišče v veži v starih hišah in pri revnih, pri bogatejših pa je bilo ognjišče že v posebni kuhinji, ki je bila tudi v velikih hišah navadno majhna.[46]

Če je bilo v kamniti veži ognjišče, je bil njen strop velban. Če ni bilo velba čez celo vežo ali kuhinjo, je segal vsaj od ognjišča do nasprotne stene. Dim je šel pod velbom na drugo stran v dimnik. Ognjišča so bila v glavnem visoka okrog 70 cm. Zgrajena so bila iz kamna, pozidana z malto, pod njimi je bila niša za drva.

V črnih kuhinjah je imela gospodinja slabe pogoje za delo. Izpostavljena je bila stalnemu prepihu, pri ognju je bilo vroče, z druge strani pa mraz, v prostoru se je kadilo. Od sten in od stropa so padale črne smolnate saje. Zato v tem prostoru ni bilo dosti pohištva. Ob kuhanju in kurjenju peči je bila tu gostota dima še večja kot v kuhinjah, združenih z vežo. Zato so bili škafi z vodo, jedilna omara, skledniki in žličniki v veži. Povsod je v črni kuhinji stalo orodje za kurjenje in kuhanje v peči: burklje, lopar, omelo, valji (ki so jih uporabljali pri prestavljanju večjih in težjih posod, da so nanje naslonili burklje). Na tleh so stale posode za pripravo svinjske krme, navadno pa še manjša tnala in sekira. Edini obvezni kos pohištva je bila klop brez naslonjala za odlaganje loncev. Majhna zidna vdolbina ob odprtini za peč je rabila za shranjevanje solnice in kasneje tudi vžigalic.[47]

V drugi polovici 19. stol. so se uveljavili svinjski kotli, ki so bili poslej sestavni del črnih kuhinj.[48]

44 S. Vilfan, n.d., str. 563 in F. Šarf, Vrste ognjišč..., str. 370.
45 R. Ložar, n.d., str. 88.
46 A. Haruzin, Žilišče Slovinca, Petersburg 1903, str. 34–40.
47 F. Šarf, Kmečka hiša na Slovenskem alpskem ozemlju. Notranjost. Vodnik po razstavi, Ljubljana 1970, str. 19.
48 F. Šarf, prav tam, A. Haruzin, n.d., str. 34–40.

Črna kuhinja iz Ilirske Bistrice iz leta 1888 (Ivana Kobilica, Stara Popovka) (neg. last Narodne galerije v Ljubljani)

Kuhali so na odprtem ognjišču v kozicah na nogah ali s podstavkom, pa tudi v kotlu ali v peči. Kotel je visel na verigi (na četni — Bohinj, na lancu — Bela Krajina, na muši — Vrata, na renku — Vipavsko), na kateri je bil kavelj, ki se je imenoval cigan. Veriga je bila pritrjena na vratilu, tako da je bil kotel premakljiv tudi v vodoravni smeri, ne le po višini. V kotlu so še kuhali ob koncu 19. stol. še v premožnejših hišah v okolici Bleda, na Kupljeniku in v

Zasipu hrano za boljše prilike in praznike ali če so imeli koline, kot je zabeležil v začetku našega stoletja Murko.

Kot je bilo že povedano, so kuhali tudi v peči — zaprtem ognjišču. Peč je bilo treba predhodno zakuriti, da se je ogrel ves prostor v peči in so lahko spekli kruh ali dušili jedi. Prava peč se sestoji iz kurišča, ki se zapre, niše za žerjavico in prostora pred ustjem peči, ki služi za odlaganje stvari pa tudi kot lovilec za dim iz dimnika. In kako so živeli v črnih kuhinjah? Vse je bilo zavito v saje, pri južnem vremenu je kapalo iz sten in oboka. Ivan Tavčar je zapisal, da se nad tem tiste dni ni nihče spotikal; „... bila je to nekdanja navada, tako da je kapalo že pri starem očetu in brez dvojbe že pri tega očetu."[49]

Hiša s črno kuhinjo je glavni tip hiše, ki ga je razširjala kolonizacija.[50] Razširjena je bila na Gorenjskem, v osrednji Sloveniji, na ozemlju med Idrijo in Cerknim ter na Dolenjskem in Štajerskem.

d) Kaminska hiša

Kaminska hiša je imela v kuhinji odprto ognjišče z urejenim odvodom dima, z napo, ki je lovila iskre in dim in z zidanim dimnikom.

V več primerih sta bila ognjišče in dimnik (kamin) potegnjena ven iz ravne črte sten. V tem primeru gre za prizidek (spahnjenca ali kavada). Ta je navadno imel eno ali več oken. Napa je bila približno 1,8 m nad ognjiščem pritrjena na grede in je bila spojena z dimnikom. Bila je okrogle ali štirikotne oblike.[51] Na napi je bila običajno polica, na katero so odlagali posodo. V notranjosti nape so bile obešene razne ponve (fersora ali fersorin), ki so bile vse črne od dima. Tu so dimili tudi pršute. V zidovih so bila pogosto slepa okna, kamor so dajali svetilko in druge predmete. Nekatera večja okna so imela vratca in so dobila izgled zidne omarice (armareto), kjer so shranjevali sol, olje, kis...[52]

Ogenj so prižigali s kresalom, s katerim so zelo varčevali, tako da je gospodinja zvečer zbrala žerjavico na kupček in ga pokrila s pepelom, da je imela naslednji dan za zakurit.[52]

Nedaleč od ognjišča je bila miza, za katero so jedli družinski člani in ostali.

Kot je bilo že omenjeno, je bilo v starejših hišah ognjišče na tleh, kasneje so se ognjišča dvigovala. Z ognjiščem vred se je dvignil tudi prostor okrog njega, kjer so bile ponavadi klopi za sedenje. Če se je dvignilo samo ognjišče, prostor ob njem pa se ni dvignil, je šlo že za prehod k štedilniškemu tipu. Pod ognjiščem so imeli drva. Nekatere kaminske hiše so imele tudi peč za peko kruha, ki so ga na Primorskem pekli tudi za prodajo.[54] Z ognjiščem te peči niso bile skoraj nikoli neposredno povezane, čeprav so bile blizu njega.[55]

Peč se je lahko nahajala ločeno od hiše in je služila več družinam. Lastnik peči je dobil običajno za vsako peko kruha en hleb.[56]

49 I. Tavčar, Izbrano delo III., Cvetje v jeseni, str. 155.
50 S. Vilfan, n.d., str. 582.
51 J. Mikac, Istarska škrinjica, Zagreb 1977, str. 291.
52 A. Grbac, Kmečka hiša v severozahodni Istri, Lasa pur dir n° 4, Periodico della comunita degli Italiani di Pirano, str. 42—46.
53 J. Mikac, n.d., str. 291.
54 S. Vilfan, n.d., str. 563.
55 A. Grbac, n.d.
56 A. Grbac, n.d.

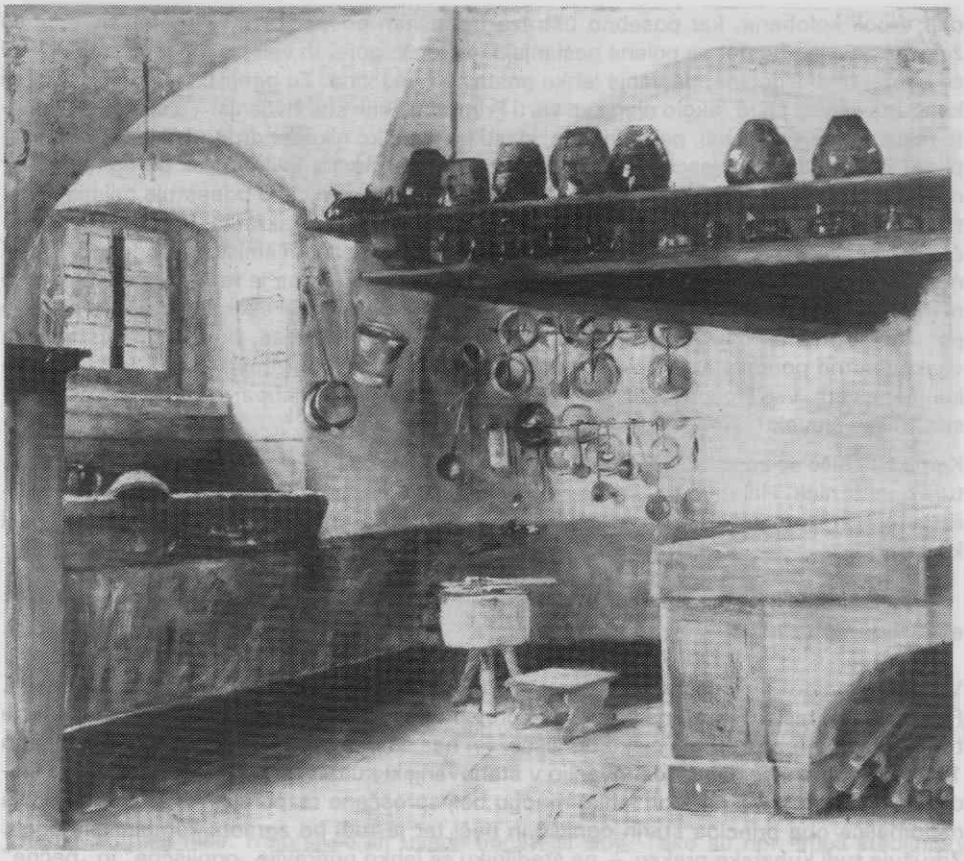

Interier kmečke kuhinje z napo, iz ok. 1889. iz Ilirske Bistrice (Ivana Kobilica) (neg. last NG v Lj.)

Zanimive variante odprtega ognjišča so bile tudi „poletne kuhinje" (fogon). To ognjišče je bilo zelo grobo zgrajeno, na njem so kuhali za živali, poleti pa tudi za ljudi. V večini primerov je bila ena stena povezana s hišo, s treh strani pa je bilo odprto. V hišnem zidu je bilo pritrjeno železo, na katerem je visela veriga. Fogoni so bili lahko zaprti s treh strani. Niso imeli oken, vrata so bila brez vratnic, tla pa iz zemlje. Včasih so v fogon postavili tudi mizo.[57]

Zelo ilustrativen je opis primorske kuhinje pisatelja Frana Erjavca, ki ga je podal v potopisnem spisu Na kraški zemlji:

„Primorci stavijo svoja prebivališča drugače nego mi, dalje za njimi v deželi stanujoči. Kar je pri nas „izba" s častitljivo velikansko pečjo, to je njim „hiša" z velikim, kake tri pedi od tal vzdignenim ogniščem, na katerem gori ogenj skoro ven in ven. Na samem ognjišči stoje nizke klopi ob treh obzidanih straneh, samo prednja stran je prosta, ondi se suče gospodinja, in da mora laže do kozic in loncev in do kotla nad ognjem, izrezano je ognjišče spre-

57 A. Grbac, n.d.

daj, v poli kolobarja, kar posebno ustreza trebušnim gospodinjam. Na ognjišči stoji še železno zglavje, kamor se polena naslanjajo, da lepše gore, in velikanske ročice na zglavji so zgoraj tako izdelane, da vanje lehko postaviš bučo vina. To ognjišče je središče, okoli katerega se vse zbira, okolo njega se verti Primorcu velik kos življenja. Tu se najrajše gnete mladina, pa tudi živali, psi in mačke, zlasti po zimi, ko nikoder drugod ni blagodejne topline. Zato bode tudi vsacemu doumno, zakaj po teh krajih toliko otrok po ognji pride v nesrečo. Tu si gospodar počije po trudapolnem delu, tu nekoliko popestuje najmlajšega, tu se pripovedujejo novice in pravlice v dolgih zimskih večerih, skratka: Primorcu je domače ognjišče v resnici to, kar je nam drugim samo v prenesenem smislu, v podobi. V „hiši" ni druge oprave, nego mize, stoli in kaka omara, po stenah pa je razobešeno vse polno medenega in kositarnega posodovja, ki se mora vedno svetiti kakor solnce. S to posodo ponaša se pridna gospodinja. Po drugi strani so pa dolge police, po njih je razstavljena vsakoverstne porcelanasta posoda, sklede in skledice, pladnji in še drugo, kateremu še imena ne vem, vse lepo po velikosti in obliki razveršeno. Vse skupaj stori, da se ta primorska „hiša" človeku hitro priljubi in čuti se v njej domačega."[68]

Kaminske hiše so značilnost Primorske. Vendar so vzporedno z njimi tod živele v 19. stol. tudi ognjiščnice. Haberlandt je zapisal, da imajo na Krasu primitivne kamnite dimnične hiše (s tem izrazom je verjetno mislil ognjiščnice, op. I.K.), na jugu pa že poznajo italijanski kamin.[59]

e) Štedilniška hiša

Vsi zgoraj našteti tipi hiš niso imeli urejenega odvoda dima ali pa vsaj ne v bližini kurišča. Pri štedilniški hiši 19. stol. pa se začenja urejen odvod dima že blizu plamena. Štedilnik je torej brezdimno zaprto kuhinjsko ognjišče. Pri nas se je začel pojavljati v petdesetih letih 19. stol. Pomenil je največjo inovacijo v stanovanjski kulturi tega stoletja. Z uvedbo štedilnika so se notranji prostori lahko mnogo bolj sproščeno razporejali.[60] Ta konstrukcija nadomešča oba principa starih ognjišč in peči ter je tudi po zgradbi kombinacija obeh. Združuje tudi kuharsko prakso — na štedilniku se lahko pripravlja „ognjiščne" in „pečne" jedi. Razlika je v tem, da se pri štedilniku za obe funkciji hkrati, — torej za kuho in peko, kuri samo na enem mestu.

Vzrok za razvoj štedilnika je v tem, da so postala drva redkejša in dražja, saj je les potrebovala tudi vedno bolj razvijajoča industrija. Premog za odprto ognjišče ni bil primeren. Štedilnik pa se je lahko kuril tudi na premog. Izboljšana transportna sredstva (vlak) so omogočala, da so premog lahko razvažali tudi na velike razdalje.[61]
Iznajdba štedilnika gre prav gotovo tudi na račun tehničnih izboljšav in iznajdb v prvi polovici 19. stol. V sredi prejšnjega stoletja začeta inovacija je prodrla na našem podeželju najprej v domove bogatejših kmetov, ki so imeli poleg kmetije še gostilno ali kako drugo obrt. Prve štedilnike pa srečamo v drugi polovici 19. stol. tudi pri novogradnjah.

S podatki o razširjenosti štedilnikov v 19. stol. na Slovenskem podeželju ne razpolagamo. Iz posameznih podatkov lahko le sklepamo, da so štedilniki odsevali predvsem socialno

58 F. Erjavec, Na kraški zemlji, Zvon 1877, Ljubljana 1877.
59 M. Haberland, Die nationale Kultur der Slowenien, Die nationale kultur der österr. Völkerstämme, Wien, Lepzig, 1917, str. 76.
60 S. Vilfan, n.d., str. 563.
61 E. Hörandner, Herd und Ofen, Das Zeitalter Keiser Franz Josephs; Niderösterrlandes — austellung, Beitrage; Katalog, Wien 1984, str. 84.

Kuhinja s štedilnikom na Haringerjevem posestvu v Črnomlju leta 1888 (Ferdo Vesel) (neg. last NG v Lj.)

stanje lastnika hiše. Najprej so jih uvedli bogatejši sloji. Tako so npr. imeli štedilnik v osemdesetih letih 19. stol. (ali že prej) na Haringovem posestvu v Črnomlju. Kuhinjo s štedilnikom s tega posestva je okoli 1888 opodobil Ferdo Vesel.[62]

Bolj množična uvedba štedilnikov v kmečke domove se je začela šele v 20. stoletju.

Prve štedilnike so imenovali kar železna ognjišča, ker so na obzidana ognjišča vgradili železne štedilniške plošče. — „Tudi železna ognjišča si omišljajo zdaj meščani in deželani, ker se porabi zanje dosti manj drv in so baje narednejša za kuho in peko."[63] je zapisal J. Trdina v zadnji četrtini 19. stol.

Na Kranjskem so uporabljali za štedilnik izraz „šparhet, šporhet", prevzeto iz nemščine der Sparherd, kar dobesedno pomeni varčevalno ognjišče.

62 Glej slikovno prilogo.
63 J. Trdina, Zbrani spisi IV., Bajke in povesti o Gorjancih III., Pod hruško, Ljubljana 1907, str. 18.

Pregled hišnih tipov glede na kurišče po območjih, ki so bili v veljavi v 19. stoletju*

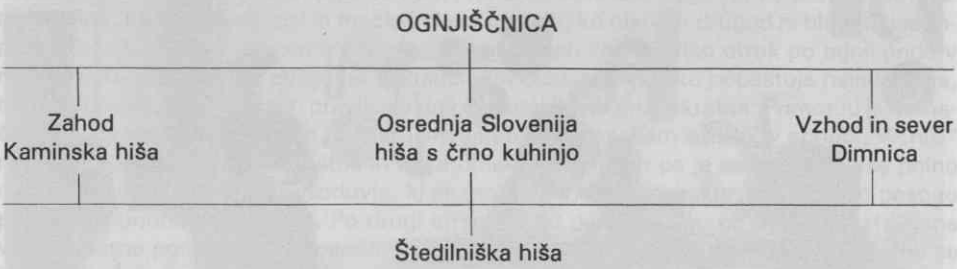

*Po S. Vilfanu, Kmečka hiša, v GDZS, I., Ljubljana 1979, str. 575

Prednosti in pomanjkljivosti posameznih hišnih tipov glede na kurišče

Prednosti in pomanjkljivosti	**Ognjiščnica**	**Dimnica**	**Črna kuhinja**	**Štedilniška kuhinja**
Vrsta ognjišča	Odprto ognjišče	Odprto + zaprto ognjišče (ognjišče + peč)	Odprto ognjišče + kurišče za peč (peč je v sosednjem prostoru)	Zaprto ognjišče (združuje kombinacijo ognjišča + peči)
Odvod dima	Prosto pod ostrešje	Skozi majhne odprtine med okni in nad vrati	Pod velb	v dimnik
Zavarovanje pred požarom	Odprto leseno ostrešje (kritina slama!) ni lovilca isker	Lovilec isker nad ognjiščem — klobučnjak (iz protja + ometan z ilovico)	Skoraj vedno zidan velb	Vsaj kuhinja je zidana
Horizont stanovanjske kulture	Talni	Mizni (! presenetljivo! kljub zadimljenosti)	Mizni	Mizni
Bivalnost (možnost zauživanja hrane v prostoru)	da	da	ne	da
Segrevanje prostora in pogoji dela zlasti za gospodinjo	Gospodinja je bila izpostavljena neenakomernemu izžarevanju	Gospodinja je delala v zakurjenem prostoru; poleti vročina	Gospodinja je bila izpostavljena neenakomernemu izžarevanju in prepihu	Tèmperatura se je dala enakomerno regulirati
Kurjava	Drobne veje, hitro izgorevanje, stalno nalaganje	Les uporabljali dvojno: za ognjišče in peč stalno nalaganje	Les uporabljali dvojno: za ognjišče in peč stalno nalaganje	Les uporabljali le enkrat: za kuho in peko, možna je tudi uporaba premoga
Strop	Brez stropa	Lesen — robusten	Velb	Velb in tudi raven
Način pripravljanja jedi	Jedi na vroči masti ali le v vreli vodi (segrevanje le s spodnje strani); le „ognjiščne" jedi	„Ognjiščne + pečne" jedi	„Ognjiščne + pečne" jedi	Izbor prehrane mnogo širši „ognjiščne + pečne" jedi in tudi bolj zahtevne — zaradi možnosti regulacije temperature

3. Razsvetljava

B. Hacquet[1] je koncem 18. stol. za Gorenjsko hišo zapisal, da si v kamrah svetijo le s trskami in da imajo v steni odprtino za odvajanje dima.

Podobne razmere so bile še v začetku 19. stol.
Za začetek 19. stol. imamo podatke, da so kmetje med Muro in Rabo za razsvetljavo uporabljali lesene bakle, zato so imeli stene „hiše" do polovice črne od dima.[2]
Tudi v Korytkovi zapuščini[3] je najti risbo svečnika za trske (kajfeža), ki so ga v začetku stoletja pa vse do srede 19. stol. in še čez uporabljali na kmetijah.

Na področju dimnic so tudi svetili s trskami, ki so jih vtikali v „svetnjak". Po stari navadi je moral paziti na trske pastir, če je bil pri hiši, drugače pa kak najmlajši član družine. Do splošne uvedbe dimnika kaže, da je za razsvetljavo služil ogenj na ognjišču.[5] Nato pa so za razsvetljevanje rabili trske. Največ so kurili bukove in borove trske.[6]
V steni poleg vhoda v „hišo" so imeli ponekod votlino, nišo, v kateri so kurili trske za razsvetljavo. Na Gorenjskem jo imenujemo leva, na Jezerskem dimnjek. V Ratečah je imela leva skozi zid izpeljan dimnik v vežo za odvod dima. V Bohinju pa se je ime leva preneslo tudi na leseno piramido, dimnjek, pod katerim so gorele trske na pločevinasti posodi.[7] Poleno, od katerega so tesali trske za svečavo, se je na Primorskem imenoval tresilnik.[8]

Ker so svetili tudi v hlevih in na senikih s trskami, je prišlo pogosto do požarov. Zato je vlada že v 18. stol. začela prepovedovati uporabo trsk. Priporočali so uvedbo lojevih sveč ali železnih svetilk, ki so bile značilne za Francijo in Nizozemsko. Zanje se je lahko uporabljala nerabna mast, loj in različno olje.[9]

Oljenke so postavljali v stenske leve ali pa so visele izpod stropov.[10] Oljenke so uporabljali le v bogatejših hišah in v župniščih.[11] Sveče so rabili že v 18. stol., vendar očitno le pri bogatejših. Tako jih v večjem številu omenja star kmečki inventar iz 18. stol.,[12] vendar pa je bila v tej hiši gostilna in je razumljivo, da so rabili za razsvetljavo več sveč. Za sveče so uporabljali svečnike različnih oblik.

Premožnejši kmetje so uvajali svetilke in sveče, revnejši za to niso imeli denarja, zato so za razsvetljavo, kot je bilo že omenjeno, rabili isti ogenj kot za kuho in gretje.[13]

1 B. Hacquet, Physikalisch — Politische Reise aus den Dinarischen durch die Julischen, Carnischen, Rhätischen in die Norischen Alpen, In Jahre 1781 und 1783, Leipzig, 1785.
2 J. Csaplovics, n.d., str. 63.
3 E. Korytkova zapuščina, MC 455/1., Rokopisni oddelek NUK, Ljubljana.
4 L. Kuhar — Prežihov Voranc, Jamnica, Zbrano delo 8. knjiga, Ljubljana 1965, str. 243.
5 F. Baš, Uvod v zgodovino stanovanjske hiše na Slovenskem, Stavbe in gospodarstvo na slovenskem podeželju, Izbrani etnološki spisi, Ljubljana 1984, str. 22.
6 M. Sterle, Občina Škofja Loka, ETSEO, 20. stol., Ljubljana 1984, str. 128.
7 R. Ložar, n.d., str. 92.
8 F. Erjavec, Iz potne torbe, LMS 1880, str. 196.
9 F. Kotnik, n.d., str. 33.
10 Prim. sliko Šubica — notranjost kmečke izbe v Kärnten und Krain, Die österr.-ungarische Monartchie in Wort und Bild, Wien 1891, str. 355.
11 J. Lavtižar, v Spominih piše, da so imeli v župnišču v Gorjah pri Bledu (med leti 1875—1877) svetilko iz rumene kovine, napolnjeno z laškim oljem
12 R. Andrejka, n.d., str. 46.
13 F. Kotnik, n.d., str. 35.

Masti in olja za svetilke in sveče niso imeli, ker revni npr. na Koroškem (in gotovo tudi drugod) večkrat vse leto niso uživali mesa, zato niso imeli masti, da bi jo uporabili za svečavo.[14] Na planini pod Mangartom so si svetili z „lukežem", to je bila železna ponev, napolnjena s smolo.[15]

V Črnem potoku so si svetili z lojem, ki so ga nalili v izvotljeno repo.[16]

V Porabju[17] so uporabljali oljenke, ki so jih naredili iz pese in preje, za gorivo so uporabljali mast ali bučno olje. Zlasti v kamri so uporabljali tudi sveče, prej pa so si svetili s „skâlami" (trskami).

Ob koncu stoletja so si na kmetijah nasplošno svetili s petrolejem.[18] Ker pa je bil petrolej drag, so revnejši za svečavo še naprej uporabljali trske, loj in olje.

14 Prav tam.
15 F. Erjavec, Iz potne torbe, LMS 1882–1883, str. 212.
16 Z. Šmitek, Občina Kočevje, ETSEO, 20. stol., Ljubljana 1981, str. 68.
17 M. Kozar-Mukič, Slovensko Porabje, ETSEO, 20. stol., Ljubljana–Szombathely 1984, str. 69.
18 M. Murko, Das Haus der Slowenen, Zur Geschichte des Volkstümlichen Hauses, bei den Südslawen, MAG in Wien, XXXVI Band, Wien 1906, str. 21.

4. Zauživanje hrane

Družino pri jedi za mizo ob koncu 19. stol. je umetniško upodobil med drugimi slikar Petkovšek na sliki Doma.

Zauživanje hrane, vsaj glavnega obroka, je bil neke vrste obred, združen z molitvijo, pri katerem se je zbrala vsa družina.

„Mati mi je povedala, da jih je bilo običajno s posli vred 19 za mizo. Ko je zvonilo poldan, so morali biti vsi doma. Oče je začel z očenašem in vsi so molili za njim, ko je rekel „bog žegnaj" so ostali odgovorili "bog lonej" in šele takrat so smeli zagrabiti za žlico", je pripovedovala Rožičeva mama.[1]

Število obedov in čas njihovega zauživanja so se v času, prostoru in pri določenih slojih spreminjali.

Hrano so uživali le ob določenih obrokih, redko vmes oziroma takrat, ko je bil kdo lačen. Število obrokov je bilo odvisno od teže dela. Če je bila trgatev, žetev, košnja ali druga težka dela, so bili obroki krepkejši in številčnejši. Od pozne jeseni in do konca zime, ko ni bilo težkih kmečkih del in so bili dnevi krajši, so navadno jedli le trikrat dnevno le po eno „rihto". Ponekod celo treh obrokov hrane na dan niso imeli. Preprosto za to, ker niso imeli kaj jesti. Zlasti v hudih letih, ko so bile zapovrstjo zaradi raznih ujm slabe letine (leta 1814, 1815, 1816) so nekateri, posebno po vinskih goricah „veliko glada prestali, ino eni celo od glada umerli."[2]

Kjer je bilo veliko otrok pri hiši in je primanjkovalo hrane, so prav za to otroci še majhni morali s trebuhom za kruhom, da so bila ena lačna usta manj pri mizi.

V začetku 19. stol. lahko zlasti za revnejše kmete ugotovimo, da kraj, kje se bo odvijal družinski obed, ni bil tako strogo določen, oziroma je bil nestalen — kajti nizke stolčke so iz ognjišča premikali k nizki mizici. Jedli so ali na ognjišču — v naročju ali pri nizki mizi. Saj na tej stopnji kuhinja, jedilnica in spalnica niso bile ločene. Vse te funkcije so se odvijale v enem prostoru.

Pri dimničnem tipu hiše, zlasti pa z uvedbo „čiste sobe", dobi miza s klopmi svoje stalno mesto v kotu nasproti peči. Dimenzije mize so navadno prilagojene velikosti družine in rodbine. Poznamo pa tudi take, ki so se dale raztegnit, če je bilo potrebno (ob praznikih, ob porokah itd.).

„Hiša" dobi med drugim tudi funkcijo jedilnice. Vendar pa so v tem primeru jedli tudi v veži, zlasti poleti. Tu je bila običajno ob steno postavljena dolga miza s premično klopjo (dolgim stolom) brez naslonjala.

Ob velikih kmečkih opravilih so najpogosteje jedli za mizo vsi skupaj le zjutraj in zvečer. Med tema obedoma so običajno zaužili južino na njivi ali na travniku, ko so za kratek čas prekinili delo. Če so bili blizu doma, so opoldne prišli tudi domov.

Običajno je pri revnih in pri bogatih imel pri mizi vsakdo določen prostor. „Vsak ima svoj določen prostor. Na glavnem oglu mize sedi ob steni gospodar, na njegovi levi gospodinja, okoli njiju otroci. Najmanjše dete drži mati na kolenih. Na nasprotnem oglu imajo prostor stari oče in stara mati ali mladi par, ki še nima gospodarstva v roki. Okrog tega sedi njegova deca, potem drugi člani družine, strici, tete... in naposled posli. Sede pa tudi ta-

1 Pripoved Razinger Ivane, Rožičeve mame, r. 1907, iz Kupljenka št. 6, zapisala I. Kunčič-Keršič, l. 1977.
2 A. Krempl, Dogodivščine Štajerske zemlje, Z posebnim pogledom na Slovence, V Gradcu, 1845, str. 234.

ko: Na enem oglu ob steni gospodinja, poleg nje gospodar, potem ostale k rodbini spadajoče odrasle osebe (stari oče, stara mati, stric, teta...), za temi otroci. Dekle in hlapci sede na protivnah (na klopeh, ki se lahko prenašajo — op. I. K.) pred mizo, ne na klopeh ob steni. Jedo vsi iz ene sklede. Te so bile prej lesene, zdaj imajo lončene (ribniške). Iz lesenih skled jedo samo še otroci. Tudi žlice in vilice so bile lesene, zdaj so kovinske. Vsak ima svojo žlico, ki jo pozna dobro ali po kaki zarezi, ali po kakem okrasku. Tudi vilice ima vsak svoje. Te imajo dva ali tri roglje za nabadanje mesa. Če ga jedo, ga zreže gospodar na „pladnju", t.j. na velikem, lesenem krožniku. Nož ima torej samo gospodar. Vino pijejo redko iz poliča, navadno iz barilca ali iz čutare, ki kroži okrog mize tako, kakor kroži solnce, t.j. od vzhoda proti zahodu."[3]

Opis velja za belokranjsko hišo ob koncu 19. stoletja, verjetno pa je bilo tudi drugod po Sloveniji v tem času podobno.

Pri velikem številu lačnih ust za mizo, je dober prostor pomenil tisti prostor, kjer so se nosile jedi na mizo, da si lahko „prežal kakor jastreb — in kadar je prihajala nova skleda do mize, tedaj jo je že iz daljave z bliskajočimi očmi pozdravljal in kakor strela jo pomiril, tako, da je že vselej popred vedel, kje je najbolj polito,"[4] je slikovito povedal pisatelj Ivan Tavčar, kako pomembno je bilo, na katerem prostoru si sedel za mizo.

Krvno sorodstvo, spol in zakaj je bil kdo zadolžen pri hiši, so med stanovalci, ki so bivali pod isto streho, ustvarjali razlike, hierarhijo, ki se je kazala tudi pri razporeditvi ljudi za mizo. Ni pa bilo razlike v hrani in vsi so jedli za isto mizo.

Le berači, če so prišli v hišo, so dobili jesti, če so imeli kaj zanje, na „beraški klopi" za durmi, ob peči in ne za mizo.[5] Pri revnih in bogatih so se berači držali tega nepisanega pravila, še na misel jim ni prišlo, da bi sedli za mizo.

Število ljudi za mizo je bilo na kmetijah v obravnavanem obdobju precej nestalno. Za isto mizo kot družina so se zbirali k jedi tudi posli, dninarji in drugi. Na dom so npr. tudi hodili delat krojači in čevljarji, ki so imeli tudi svoje mesto za mizo.

V 19. stol. so bile povsod po Sloveniji ob mizi za sedenje le klopi. V izbi oziroma „hiši" so bile kotne klopi običajno pritrjene na steno ter na drugi strani mize po eden ali dva dolga stola — premične klopi, navadno brez naslonjal. Sicer so bile te klopi zelo enostavne, sestavljale so jih deske s štirimi luknjami, v katere so bile zabite paličaste noge. Te klopi so največkrat izdelovali kmetje sami. Ob koncu stoletja so se pojavile še premične klopi z naslanjali iz letev.[6]

Kot je bilo že omenjeno, so bili stoli v kmečkih domovih še v 19. stol. redki. Stol je bil na kmetijah častni sedež za goste. Prav za to si lahko razlagamo dejstvo, da so bili stoli običajno likovno oblikovani. Najpogostejši stol iz 19. stol., ki ga srečamo po vsej Sloveniji, ima deskasto okrašeno naslanjalo, sedalo je navadno trapezne oblike in ima štiri luknje, v katere so zasajene štiri paličaste razkrečene noge. Konstrukcija tega stola je nastala v renesansi.[7] Po sredi 19. stol. se v nekaterih kmečkih domovih pojavijo tudi preprosti bidermajerski stoli. Naslanjala najbolj pogostih stolov iz 19. stol. so bila različno krašena. V večini primerov se naslanjalo iz širšega dela ob sedalu zoži in se proti vrhu ponovno razširi. V zgornjem delu naslanjala je bilo običajno izžagano stilizirano srce, ki je rabilo za držaj pri

3 J. Lokar, Belokranjske hiša, Carniola, 1. III, Ljubljana 1912, str. 7, 8.
4 I. Tavčar, Med gorami, Slike iz Loškega pogorja, Izbrano delo III, Ljubljana, str. 59.
5 Z. Kumer, Od Dolan do Šmohora, Celje 1981, str. 77.
6 Prim. G. Makarovič, n.d., str. 199.
7 Prim. G. Makarovič, n.d., str. 197.

premikanju stolov. Naslanjala so bila največkrat rezljana ali krašena v intarzijski tehniki oziroma so bili vzorci izžgani, le redko so bila poslikana.

Težkih kmečkih miz niso uporabljali šele v 19. stol. Poznali so jih že prej. Inventarji svobodnikov na Kranjskem iz 17. stol. omenjajo mize le poredko, v 18. stol. postanejo mize vsaj pri omenjenem sloju pogostejše.[8] V večjem številu so jih imeli v 18. stoletju zlasti tisti kmetje, ki so imeli poleg kmetije tudi gostilno.[9] Iz tega inventarja pa ni moč sklepati, da je bila miza v rabi na običajnih kmetijah. Še v prvi polovici 19. stol. so v nekaterih regijah le posamezni kmetje imeli mize, tako jih je imela v ljutomerski okolici le četrtina podložnikov.[10] Za Štajersko, za čas pred marčno revolucijo 1848, pa imamo podatke, da so zlasti večje kmetije imele po več miz, več klopi pa tudi več stolov.[11]

Hkrati mizo v kotu omenjata v prvi četrtini 19. stol. dva opisa hiš in sicer opis prekmurske hiše[12] in kmečke hiše iz zilske doline na Koroškem.[13] Vse kaže, da so bile mize v kotu vsaj v omenjenih pokrajinah že v prvi četrtgini 19. stol. običajne. Za drugo polovico 19. stol. že lahko sklepamo, da so bile mize običajen kos opreme v kmečkih hišah, saj imamo za to več podatkov. Običajno je bila iz javorjevega lesa, bela, nepobarvana. Mizne plošče so bile pogosto kvadratnih ali pravokotnih dimenzij. Ženske so pred prazniki mize ribale s peskom, da so bile bele. Ribale so tudi klopi in stole.[14] Mize so bile tudi iz jesena in belina in čistoča mize so bile ponos gospodinje, zato so jo ponekod ribale vsak dan.[15]

Tudi v hišah z dimnico je bila običajno v enem kotu velika javorova miza, za katero je lahko jedlo tudi 20 ljudi. „Kakor so bile stene v dimnici strašno črne, tako je bila miza v kotu čudno bela. Ob eni mizni nogi je viselo omelo, s katerim se je miza sproti čistila", je zapisal Prežihov Voranc za Vohnečo domačijo na Koroškem, za čas pred sredino 19. stol.[16]

Ponekod so rabili za serviranje hrane tudi menterge, ki so jih sicer rabili za mesenje kruha. Na Gorenjskem in na Koroškem so imeli v veži, kot je bilo že omenjeno, navadne podolgovate mize, kjer so jedli največkrat poleti. Na Primorskem in ponekod na Kranjskem so imeli tudi kamnite mize pred hišo, ki so verjetno tudi služile za serviranje hrane. V Istri so poleti pogosto jedli v letni kuhinji (fogonu).[17]

Funkcijo mize so v 19. stol. verjetno imele tudi police na ognjišču, klopi brez naslonjala, na katerih so imeli postavljene škafe za vodo, klopi ob zidu in peči v dimnici, pa tudi ognjišče in peč.

8 Prim. A. Baš, Hišna oprema svobodnikov na Kranjskem v 17. in 18. stol., SE VI—VII, 1953—1954, Ljubljana 1954, str. 133.
9 R. Andrejka, Star kmečki inventar iz 18. stol., E VII, Ljubljana 1934, str. 38—50.
10 A. Baš, Hišna notranja oprema podložnikov v ljutomerski okolici v prvi polovici 19. stol., Svet med Muro in Dravo, Maribor 1978, str. 141.
11 N. Kuret, Inventar kmetije pod Pohorjem, Slovensko Štajersko pred marčno revolucijo 1848, Topografski podatki po odgovorih na vprašalnico nadvojvode Janeza (1811) in Georga Götha (1842), Prvi del, 2. snopič, Ljubljana 1987, str. 201.
12 J. Csaplovics, n.d., str. 62.
13 Von einem Eingebornen, Über die Kailthaler in Kärnthen, Baterlandische Blatter für österr. Kaiserstaat, 1813, št. 44—46, 48, 49, 70, str. 265—267.
14 U. Jarnik, n.d., str. 265.
15 J. Franke, Burgen, Ortsanlagen und Typen von Bauernhäusern, Die österr.-ungarische Monarchie in Wort und Bild, Kärnten und Krain, Wien 1891, str. 396—402.
16 L. Kuhar — Prežihov Voranc, Skrivna bralnica, Poglavje iz romana Pristrah, Zbrano delo VIII, Ljubljana 1965, str. 237.
17 A. Grbac, n.d., str. 42—46.

Kmečki stol z oblikovanim naslanjalom iz Dola pri Sori 1812 (SEM inv. št. 11522)

Končnica poslikanega posteljnjaka iz Kranjske gore iz leta 1846 (SEM, inv. št. 11263)

Interier kmečke „hiše" s pečjo (Ivan Grohar, Brna) (neg. last NG v Lj.)

Tistim, ki so v 19. stol. imeli že štedilnike, je bilo omogočeno, da so lahko jedli v kuhinji, ker je bila le-ta brez dima. Gospodinji ni bilo treba nositi hrano daleč v drug prostor. Treba je poudariti, da se je tudi izbor hrane s tem načinom kuhanja povečal. V „hiši" oziroma v izbi so v hišah s štedilnikom običajno jedli le za praznike.

Za posamezne obroke ob delavnikih miz niso posebno pripravljali. Na nepogrnjeno mizo so razdelili žlice in vilice, le gospodar je dobil tudi nož. Gospodinja pa je postavila na sredo mize skledo z jedjo. Najprej so rabili lesen jedilni pribor, ki so ga raje uporabljali tudi kasneje, ko so ponekod že imeli železnega. Ta je namreč hitro zarjavel in so ga težko čistili.[18]

Nekoliko bolje so nekatere družine na kmetih pripravljale mize za nedeljska kosila in zlasti za cerkvene praznike ali kadar je prišel v hišo kdo na obisk. Že za začetek 19. stol. imamo za Zilsko dolino podatke, da so mize pogrinjali s prtom (pertizh), včasih celo s tepihom (pleteniza).[19]

Tudi v revnih hišah v Beli Krajini so že pred sredo prejšnjega stoletja, če so dobili obisk v hišo, mizo in klopi pomedli in pogrnili prt.[20]

Zlasti proti koncu 19. stol. so veliko novosti pri kuhi in pri serviranju hrane prinesla v kmečke domove dekleta, ki so obiskovale gospodinjske tečaje.

18 J. Mencinger je zapisal, da so na Bovškem jedli približno ob polovici 19. stol. z lesenimi, doma narejenimi žlicami, „ki so narejene bolj za pobijanje kakor za jedenje, tako so debele in široke, kot bi bile ostale iz časov gigantovskih," J. Mencinger, Zlato pa sir, Slovenski glasnik, Celovec 1860, št. 3, 6. zv. str. 69.

19 U. Jarnik, n.d., str. 265.

20 S. Vraz, Put u Gornje strane, Dela S. Vraza V, Zagreb 1877, str. 69, 70.

Obed v „hiši" (Jože Petkovšek, Doma) (neg. last NG v Lj.)

Kakšna hrana je bila na mizi, v kakšnih okoliščinah in tudi kako je bila servirana, je bilo vse največ odvisno od materialnih možnosti družine, nekaj pa tudi od navad.

V 19. stol. srečamo na kmetijah izrazito patriarhalni tip družine. Zanimiva je vloga ženske-gospodinje znotraj družine. S. Rutar je za Beneško Slovenijo za drugo polovico 19. stol. zapisal, da so žene tako podložne možu, da ga vikajo in da še ne dolgo tega žena ni sedela pri skupnem obedu za mizo, temveč je stregla.[21]

V nasprotju z razmerami v tistih mestnih družinah, kjer so imeli služkinje in so te pri obedih stregle, gospodinja pa je za mizo sedela, je pri bogatejših kmečkih družinah, kjer so imeli tudi več dekel, gospodinja stregla in stalno vstajala od mize, dekle pa so sedele in mirno jedle.

Žena — gospodinja je imela v hiši posebno vlogo. Skrbela je za kuhinjo in hrano in tudi za porazdelitev le-te. Stalno je bila na očeh „ta starim", koliko in kako je skuhala. Ni smela biti ne potratna in ne preskopa. Če je hotela privoščiti otroku ali bolniku kak priboljšek (npr. kakšno jajce), je to morala storiti na skrivaj. Če je ugotovila, da je skuhala premalo, je morala sebi odtegniti, ne dekli ali hlapcu — ti so morali jesti. Če je bilo meso na mizi, ga je moral dobiti gospodar in drugi moški, za gospodinjo in otroke ga je pogosto zmanjkalo.[22]

21 S. Rutar, Slovenska zemlja III. del, Beneška Slovenija, Prirodoznanski in zgodovinski opis, Ljubljana 1899, str. 174.

22 Terenski zapiski, Notranjsko, Arhiv SEM, Ljubljana.

5. Spanje

Postelje so bile tudi v 19. stol. na kmetijah dokaj redek kos pohištva. Imele pa so poseben pomen. Prav pri postelji se izrazito kaže, kako nimajo posamezni kosi opreme na kmetijah le praktične funkcije temveč še pravno-socialno, ki se odraža tudi pri urejanju osebnih odnosov v hiši.

Postelja je bila „nedotakljiva".[1] Sesti na posteljo čez dan, to je bil tak greh, kakor sesti na mizo! Otrokom ni bilo dovoljeno skakati po postelji. Postlano je moralo biti že zjutraj.

Postelje so bile spremljevalke važnejših mejnikov v človeškem življenju: v posteljah so žene rodile, skupno posteljo sta ženin in nevesta uporabljala z vstopom v zakon, v postelji so ljudje umirali in ležali na parah. Zato so bili s posteljo povezani tudi številni običaji in verovanja.[2]

Postelja je v 19. stol. pomenila izrazito prestižni objekt v hiši, saj je navadno v njej spal le gospodar z ženo in ponekod še stari[3] in bolni.[4] Drugi v hiši običajno postelje niso imeli. Iz inventarnih popisov iz 18. stol. lahko sklepamo, da so bile postelje dokaj redke in po vsej verjetnosti jih niti niso vse kmetije imele.[5] Ostalinski popisi podložnikov na Podčetrtkovem gospostvu iz 18. stol. kažejo na to, da je posteljnjake imela le dobra devetnajstina hiš. Tiste hiše, ki so jih imele, so v povprečju imele le eno posteljo,[6] dočim so svobodnjaki na Kranjskem imeli v istem obdobju v povprečju nekaj manj kot 3 postelje na družino.[7]

Ker vemo, da so bile družine v povprečju precej večje kot so danes in ker je bila družina na kmetiji v prejšnjem stoletju razširjena (z osnovno družino so živeli pogosto še stari starši, neporočeni strici in tete ter posli), ali tudi večcelična (pod isto streho je živelo več poročenih sester oziroma bratov), se moramo vprašati, kje so vsi ti spali. Večina gotovo ni spala na posteljah.

Iz začetka 19. stol. imamo opis goričanske kmečke hiše,[8] kjer živijo tri družine ena poleg druge, namreč trije bratje z ženami in otroki. Le gospodar je imel pravico koristiti umazano posteljo v hiši. Vsi ostali so se spravili spat kamorkoli — v kamro, v vežo ali hlev. Skoraj odrasli otroci, ki so bili zreli za poroko, so bili brez lastnih postelj in so spali deloma na klopi, deloma na peči ali za njo, dekleta navadno na kosu krp, fantje pa na grobih volnenih suknjah, ne da bi si želeli mehkejše postelje, ker je tudi poznali niso, ker takšne še niso videli pri nobenem od sosedov.

V začetku 19. stol. so na Koroškem imeli pri hiši običajno zakonske postelje, katerim so posvečali posebno pozornost. Ta je bila tako visoka, da so morali podstaviti stol, da so zlezli nanjo. Za vzglavje so običajno imeli dve blazini.[9]

Iz opisa prekmurskega doma iz konca stoletja[10] lahko vidimo, da so se sobe proti koncu

1 Z. Kumer, Od Dolan do Šmohora, Celje 1981, str. 78, 79.
2 F. Šarf, Kmečka postelja na Gorenjskem v 19. stol., SE XII, 1959, Ljubljana 1959, str. 92.
3 J. Kernik, Mačkova očeta, Kmetske slike, Izbrano delo I, Ljubljana 1969, str. 42.
4 F.S. Finžgar, Iz modernega sveta, Izbrana dela II, Celje 1960, str. 37.
5 R. Andrejka, Star kmečki inventar iz XVIII stol. E VII, Ljubljana 1934, str. 38—50 — inventar gruntarske kmečke hiše v kateri je bila tudi gostilna, omenja štiri špampete.
6 A. Baš, Pohištvo podložnikov na Podčetrtkovem gospostvu v 18. stol., SE X, 1957, Ljubljana 1957, str. 53.
7 A. Baš, Hišna oprema svobodnikov na Kranjskem v 17. in 18. stol., SE VI—VII, 1953—54, Ljubljana 1954, str. 133.
8 J. Csaplovics, n.d., str. 133.
9 U. Jarnik, n.d., str. 128.
10 V. Bellosics, Die Wenden im Zalaer und Eisenburger Comitat, Die österr.—ungarische Monarchie in Wort und Bield, Ungaren IV., Wien 1896, str. 262 in d.

stoletja napolnile s preprostim pohištvom. Med inventarjem srečamo tudi po eno ali dve postelji iz neposlikanega ali s cvetlicami okrašenega smrekovega lesa, ki so zelo visoko postlane in segajo s svojo posteljnino skoraj do stropa.

Med opremo štajerskih kmetov se konec stoletja med drugim omenjajo postelje in klopi ob stenah in peči, ki pozimi služijo tudi za spanje.[11]

V belokranjskem kmečkem domu[12] je bil na prehodu v naše stoletje posteljnjak navadno narejen iz navadnih, pooblanih desk in so ga imenovali oder. Nanj so razgrnili par škropnikov slame in jo pogrnili s plahto iz domačega debelega platna. Čez so dali odejo. Pozimi pa še „kuter" ali „belec". Ponavadi sta spala na eni postelji oče in mati. Poleg njiju pa še kak dojenček. Ostali otroci so spali na drugih posteljah, če so bile pri hiši ali na peči. Za srečo so si šteli, če so starši vzeli katerega k sebi. Poleti so spali vsi odrasli — fantje in dekleta — razen gospodarja in njegove žene, včasih pa tudi ta dva, na senu nad hlevom ali skednjem.

Vendar pa še proti koncu prejšnjega stoletja nekateri domovi niso imeli niti po eno posteljo, ali le eno, kot npr. kmetje med Gorjanci in Krko.[13]

Še proti koncu obravnavanega obdobja so istrski kmetje spali na kavaletih, na katerih so bile slamnjače — žagance. Spali so tudi po tleh na platnenih vrečah (pejeričih), ki so bile napolnjene s koruznim ličkanjem.[14]

V obravnavanem času so bile najpogosteje v rabi preproste postelje enostavnih oblik ali pa tudi likovno bogato okrašene, čeprav se zdi, da poslikavanje postelj ni bilo tako splošno kot poslikavanje skrinj in da je bil tudi čas poslikavanja krajši.[15] Pri poslikanih končnicah posteljnjaka je zanimivo to, da so bile vzglavne končnice poslikane na zunanji strani, ker je bila postelja v hiši obrnjena tako, da je bila ta stran obrnjena proti vratom. Tako je lahko vsakdo, ki je vstopil v „hišo" poslikavo takoj opazil.[16] Kaže, da je bilo poslikavanje posteljnjakov najbolj razširjeno v zgornjesavski dolini. Očitno je bil tu zaradi povezav, ki so jih ljudje imeli s sosednjimi deželami (tovorništvo, trgovina...), močan vpliv ostalega alpskega kulturnega prostora.[17]

Veliko posteljnjakov iz 19. stol. je bilo le rjavo popleskanih. V zadnjih destletjih 19. stol. so se zlasti na bogatejših kmetijah že pojavili tudi furnirani posteljnjaki.

V tem času je v mesta prihajalo pohištvo bidermajerskega stila. To pohištvo je bilo s poslikanim kmečkim pohištvom v pravem nasprotju. Težnje, naj bo pohištvo predvsem funkcionalno in ne zgolj dekorativno, sicer kmetje niso takoj povsem upoštevali, prva stopnja k temu pa je bila, da so postelje prenehali krasiti.

Postelje so bile običajno delane iz mehkega lesa, le noge in letev za namestitev desk na notranji strani so iz tršega lesa. Presenečajo pa danes mere postelj. Notranja dolžina se giblje med 160 in 178 cm, širina pa med 78 in 96 cm. Vemo, da so bili ljudje v 19. stol. manjši (predvsem zaradi slabe prehrane). Razpolagamo tudi s podatki, da so bile v zadnji

11 F. Hubad, Volksleben, Sitten und Sagen der Slovenen, Die öster.—ungarische Monarchie in Wort und Bield, Steiermark, Wien 1890, str. 213, 214.
12 J. Lokar, n.d., str. 10.
13 J. Trdina, Izprehod v Belo krajino, Izbrani spisi X, Ljubljana 1912, str. 25.
14 Z. Ciglič, n.d., str. 80.
15 F. Šarf, Kmečka postelja na Gorenjskem v 19. stol., SE XII, 1959, Ljubljana 1959, str. 88.
16 Več o poslikanih posteljnjakih G. Makarovič, Slovenska ljudska umetnost, Zgodovina likovne umetnosti na kmetijah, Ljubljana 1981, str. 200—204.
17 Prim.: L. Schmidt — A. Müller, Bauernmöbel im Alpenraum, Innsbruck 1982.

četrtini 19. stol. na nekaterih kmetijah postelje za ženo za nekaj centimetrov krajše kot za moža. Ali je bil vzrok za to varčevanje z lesom? Postelje so bile vsaj do srede 19. stol. in še čez precej visoke — od 35 do 55 cm od tal.

Kako so bile postelje postlane?

Oprema postelje oziroma posteljnina je bila v celoti domače delo. Običajno jo je prinesla k hiši nevesta z balo.[18] Iz časa pred zemljiško odvezo imamo ohranjen delni seznam posteljnine iz Ribnice,[19] ki ga je dobil E. Korytko, ko je zbiral gradivo. Našteva: pernico, rjuho, blazino, plevnico, plahto, koter in še eno rjuho. Očitno je šlo tu za boljšo družino, saj so bile pernice na kmetijah precej redke. Običajna oprema postelje na Gorenjskem[20] v obravnavanem času je bila naslednja: dno postelje — deske so prekrili z ovseno ali rženo slamo. Glavno dopolnilo je bila „pleuênca" iz platna, domačega dvonitnika ali vrečevine sešita vreča, napolnjena z „rezanco" (zrezano slamo), plevami, koruznim ličkanjem, senom, pa tudi z bukovim listjem. Pirnico, polnjeno s kokošjim perjem, so imeli le premožnejši. Preko plevnice so pogrnili platneno spodnjo rjuho, ki so jo na Krasu imenovali prostiralo.[21] Vrhnja rjuha je imela čipke ali vezenine. Ponekod so imeli še tretjo rjuho, ki je bila še posebno lepo okrašena in je rabila za pregrinjalo. Pokrivali so se s „kovtrom" ali s pisanimi odejami. Blazine so bile ozke in dolge, da so segale čez vso širino postelje, napolnjene s plevami ali rezanico, tudi s senom. Samo premožnejši so imeli v blazinah perje. Prevleke za blazine so bile platnene, vezene z rdečo, modro in črno volno. Poznali so tudi bele platnene prevleke, okrašene z inicialkami in drugimi vzorci, zlasti v drugi polovici 19. stol.

Ker so bile postelje zelo visoko postlane in ker so bile stranice nizke, so za posteljo zatikali lesene škarje, ki so bile pogosto tudi krašene.

V 19. stol. na kmetijah prostor za spanje ni bil strogo določen. V Prekmurju so v začetku prejšnjega stoletja redke postelje stale celo v veži.[22]

V Beli krajini so na prehodu v naše stoletje postelje navadno postavili v prvo hišo, če tu ni bilo prostora, pa v zadnjo. Tu sta spala gospodar in gospodinja. Večkrat so bivali v zadnji hiši različni užitkarji: stari starši ali neoženjeni strici in tete.[23]

Na Gorenjskem je bila postelja v kamri ali večkrat tudi v „hiši".[24] Če je bilo več postelj pri hiši, so jih postavili tudi v čumnato, kjer so navadno spali odrasli otroci ali „ta stari", če so že dali mladim „čez".[25]

Na Koroškem so se stari izselili v posebno kajžo, imenovano „bajštva" (Beistübl).[26] Če je bila hiša nadstropna, je bila lahko zgoraj „gornja kamra" ali „gornji štibeljc", kjer je bila običajno spalnica za družino.

V Istri in v Primorju je bila postelja postavljena v kamro. Če je bila hiša nadstropna, so imeli tudi po dve kamri, ki sta služili za spalnico.

18 Prim.: J. Csaplovics, n.d., str. 144, H. Ložar-Podlogar, Svatbene šege v spominu Ziljanov, Traditione 14, 1985, Ljubljana 1985, str. 152.
19 Korytkova zapuščina, MC 455/I., Rokopisni oddelek NUK, Ljubljana.
20 F. Šarf, zgoraj navedeno delo str. 90, 91.
21 F. Erjavec, Iz potne torbe, LMS 1882, Ljubljana 1882.
22 J. Csaplovics, n.d., str. 62.
23 J. Lokar, n.d., str. 10.
24 Prim.: A. Haruzin, n.d. — tlorisi z vrisanim pohištvom ter Franketov opis v n.d., str. 398.
25 S. Vurnik, n.d., str. 61.
26 Prav tam.

Ležišče ovčjega pastirja v staji (sign. Petkovich 1908) (neg. last NG v Lj.)

Na Štajerskem je bila na območju dimnic v dimničnem prostoru tudi postelja,[27] največkrat pa so posteljo postavili v novo hišo.

Kaže, da je to naključno postavljanje postelj v razne prostore v kmečkem domu, ki je bilo brez ustaljenega reda, nastalo zaradi pozne uveljavitve postelje kot običajnega dela notranje opreme. Po Gleichmannu je tudi drugod po Evropi šele okrog leta 1900 prišlo do splošne koncentracije spanja v posebnih, za to predvidenih, prostorih.[28]

Za spanje najmlajših pri hiši so običajno uporabljali v 19. stol. iz lesa izdolbene kadunje ali nečke in zibelke. Nečke so najpogosteje uporabljali v Prekmurju, v Beli krajini in tudi na Štajerskem. Konec 18. stol. so otroško korito začele nadomeščati zibelke in so ga v 19. stol. na Gorenjskem in deloma na Dolenjskem popolnoma izpodrinila.[29]

Pri opisu notranjosti prekmurskega kmečkega doma[30] v začetku 19. stol. zibelka še ni omenjena, pri opisu iz konca stoletja pa že.[31] Tako lahko sklepamo, da so v drugi polovici in proti koncu stoletja zibelke uporabljali tudi v Prekmurju in v Beli krajini.

Nečke in kadunje so rabile tudi za prenašanje otrok, ker v prejšnjem stoletju na podeželju še niso uporabljali otroških vozičkov v te namene. Mati je odnesla dojenčka v nečkih ali zibelki s seboj na njivo ali košenico, da ga je imela pri sebi.[32] Doma pa so bile nečke podnevi na postelji, pozimi ob peči, ponoči pa jih je mati postavila ob posteljo.

27 Prim.: P. Voranc, n.d., ter R. Ložar, n.d., str. 84.
28 I. Weber-Kellermann, n.d., str. 212.
29 M. Jagodic-Makarovič, Zibelka na Slovenskem, CE XII, 1959, Ljubljana 1959, str. 27.
30 J. Csaplovics, n.d., str. 60 in d.
31 V. Bellosics, n.d., str. 202.
32 Z. Šmitek, Občina Kočevje, ETSEO, 20. stol., Ljubljana 1981, str. 568.

Posebno lepo so bile okrašene nečke in zibelke, s katerimi so prenašali otroke h krstu. Ponekod so za to uporabljali kar iste nečke, ki so jih doma rabili za prenašanje bremen, kot je za Dolenjsko za konec 18. stol. zaipsal Hacquet.[33] Nečke so bile navadno krašene z geometrijskimi vzorci, zibelke pa so bile navadno poslikane. Največkrat je bila poslikana celotna zunanjost zibelke, najpogostejši motivi poslikave so bili: Kristusov in Marijin monogram, božjepotna Marija z otrokom, cvetlice in trutino znamenje — morina taca — pentagram — znamenje, ki naj bi po ljudski veri odganjalo moro, ki otrokom pije kri.[34] Seveda pa vse zibelke niso bile krašene.

Nečke in zibelke so v 19. stol. pogosto prišle v hišo z nevestino balo.[35] Pomenile so simbol rojstva.

Zibelke so pogosto imele preluknjajo dno, da je iz njih odtekala voda, ko se je dojenček pomočil, ker je zibelka morala vzdržati za veliko otrok. Hiše z večjim številom otrok so imele tudi po več zibelk. Na dnu zibelke so dali slamo ali ličkanje, čez pa kakšne cunje. Otroka so pokrili z odejo in prevezali s pasom, ki so ga pritrdili za lesene gumbe, ki so bili na stranicah.

„u zibeli detece,
na detetu srebrn pas,"

poje belokranjska ljudska pesem.[36]

Ko so dojenčki zrasli v malčke, so ti navadno spali skupaj s starši ali v predalih ob postelji staršev, ponekod so zanje naredili zibko — posteljico, kot npr. v Beli krajini. Ko so otroci nekoliko zrasli, so v premožnejših hišah imeli posebne otroške posteljice,[37] povečini pa so spali na peči, na klopeh, na senu ipd. Na Koroškem so imeli nad pečjo pod stropom lesen oder, ležišče z dvignjenim mestom za glavo, ki so ga imenovali pograd.[38]
Preproste, nekrašene nečke in zibelke so pogosto izdelovali kmetje sami.
In kje so spali vsi tisti, ki postelje niso imeli? Hlapci in domači sinovi v hlevih na pogradih,[39] otroci za pečjo[40] ali poleti na listju ali senu,[41] tete in strici na klopi ob peči, v kleti,[42] v čumnati ali v zgornji kamri, poleti tudi občasno v stanovih na planini...
Če niso spali v postelji, so običajno spali kar oblečeni na cunjah in starih kožuhih oziroma rekelcih.

Poleg postelj je torej za ležišče pozimi najpogosteje služila peč, klopi ob peči in klopi pri mizi (premične klopi so pogosto zvečer prenesli k peči), spali so tudi na skrinjah,[43] v predalih —

33 B. Hacquet, Abbildung und Beschreibung der südwest und sudliclichen Wenden, Illyrren und Slaven, Leipzig 1801, str. 72.
34 Več o okrašenih zibelkah G. Makarovič, v n.d., str. 205—207.
35 Prim.: H. Ložar-Podlogar, n.d., str. 152 in F.S. Finžgar, Po balo, Gostač Matevž, Izbrana dela VI, Celje 1961, str. 250.
36 K. Štrukelj, SNP I—IV, št. 1716.
37 Kot npr. otroci nekaterih svobodnjakov na Kranjskem v XVIII. stol.
38 S. Vurnik, n.d., str. 58.
39 Spanje v hlevih pa npr. na območju Gor. Radgone ni bilo v navadi. — F. Šarf, Občina Gor. Radgona, ETSEO, 20. stol., Ljubljana 1981, str. 79.
Spanje v hlevu pa med drugimi omenja J. Kersnik, Kmetske slike, Izbrano delo I, Ljubljana 1969, str. 28 in F.S. Finžgar, Dekla Ančka, Izbrana dela I, Celje 1959, str. 81.
40 J. Kersnik, n.d., str. 26.
41 Kmetske in rokodelske Novice XV, list 59, Ljubljana 1857, str. 234 in J. Mencinger, Zlato pa sir, Slovenski glasnik, Celovec 1860, št. 3, 6. zv., str. 72 ter J. Tušek, Potovanje okrog Triglava, Slovenski glasnik, Celovec 1860, št. 3, 5. zv., str. 66—69.
42 D. Predan, Kmečki domovi in hišna oprema, Kotnikov zbornik, Narodopisni zapiski z Gornjegrajskega in Kozjanskega, Celje 1956, str. 21.
43 Kmetijske in rokodelske novice XV, list 59, Ljubljana 1857, str. 235.

„brlužjaku" (Gor. Radgona),[44] ki so bili na kolesih, da so jih čez dan potisnili pod posteljo. Ponekod so spali v „tublih"[45] — to je bila miza s pokrovom, pod katerim je bilo ležišče. Mnogim viničarskim družinam je „tubl" podnevi rabil za mizo, ponoči pa za ležišče otrokom. Nekateri „tubli" so imeli spodaj še predal, ki so ga zvečer potegnili ven in so ga prav tako rabili za ležišče. Na nekaterih kmetijah je „tubl" stal v hlevu in rabil za spanje hlapcu ali pastirjem. Poleti pa so pogosto spali na mrvi — na senu ali listju.

Do zadnjih desetletij 19. stol. neveste običajno niso prinesle postelje k hiši z balo. Na Primorskem in na Krasu je ženin poskrbel za „kavalete", ki jih je navadno naredil sam. To je bilo dvoje stojal v obliki nekakšnih koz, na katere so položili deske.
V zadnji četrtini 19. stol. sta vsaj pri bogatejših z balo običajno prišli k hiši tudi po dve zakonski postelji namesto ene in prve nočne omarice.[47] Spet drugod pa postelja ni bila del bale še v obdobju med obema vojnama.[48]

Če ocenimo stanovanjsko kulturo upoštevajoč počivanje in spanje, lahko rečemo, da je bila v 19. stol. na zelo nizki stopnji.

Če upoštevamo, da je bilo v prejšnjem stoletju kmečko delo še precej težje kot je danes, ker so večino dela opravljali ročno, da so morali vstajati že pred dnem, da so lahko opravili večja dela, se zdi čudno, da niso počitku ponoči posvetili več pozornosti. Spanje na trdem in kar v obleki gotovo ni prineslo istega učinka kot spanje v postelji. Čudno se zdi, da tudi v bogatejših hišah, kjer so imeli celo žage in les ni bil tak problem kot pri revnih, otroci, strici in tete pa hlapci in dekle niso imeli postelj. Gotovo ni bil edini vzrok za tako stanje v varčevanju, nekaj tega je bilo tudi v mentaliteti ljudi.
Pozimi niso vsi spali v zakurjenih prostorih.Ti so se ob mrzlih dneh greli le s toploto teles — zato sta bila tudi v postelji običajno po dva ali celo več skupaj. Zanimivo pa je, da so ponekod beraču, ki je prišel v hišo, dali prostor za spanje ob peči ali za pečjo, da je bil na toplem,[49] medtem ko so domači sinovi spali v hlevu ali kjerkoli.

Za današnji čas se nam zdi tudi nenavadno, da kljub strogim krščanskim dogmam, ki jih je cerkev proklamirala in so se jih otroci učili pri verouku, pri spanju ni bilo nobene zasebnosti. Na peči so pozimi spali mladi, ki so bili godni za ženitev in to fantje in dekleta,[50] na senu poleti prav tako...

Čeprav je bila cerkev strogo proti uporabi skupne postelje, je bilo v 19. stol. veliko nezakonskih otrok. Tudi v zakonski postelji so pri očetu in materi pogosto spali tudi otroci. Če so bile še druge postelje pri hiši, ni skoraj nikoli v njej spal en sam. Skupaj so običajno spali prebivalci istega spola, ni pa bilo nujno, da so bili v krvnem sorodstvu. Tako razpolagamo s terenskimi podatki,[51] da sta v čumnati spali v isti postelji domača hči in „ta mala" dekla. Spanje v isti postelji z osebami istega spola, naj so bila v sorodu ali ne, je bilo v 19. stol., kot kaže običajno.
Po drugi strani pa se zdi, da je skupno spanje, ob skupnem delu, skupnem zauživanju hrane itd. tudi eden od vzrokov družinske povezanosti ter sploh izraža občutek pripadnosti neki skupnosti v obravnavanem času.

44 F. Šarf, Občina Gor. Radgona, ETSEO, 20. stol., Ljubljana 1982, str. 79.
45 F. Šarf, Občina Ljutomer, ETSEO, 20. stol., Ljubljana 1981, str. 67.
46 Prim.: F. Šarf, Notranja oprema kraškega doma, Kraška hiša, Vodnik po razstavi, Ljubljana 1969, str. 13.
47 F. Šarf, Notranjost kmečke hiše, Kmečka hiša na slovenskem alpskem ozemlju, Vodnik po razstavi, Ljubljana 1970, str. 22 in Terenski zapisi, Bela cerkev, Arhiv SEM, Ljubljana.
48 A. Novak, Poslikano pohištvo v Dolini, SE XXIII—XXIV, Ljubljana 1972, str. 35.
49 Z. Kumer, n.d., str. 79.
50 J. Csaplovics, n.d., str. 64, 65.
51 Terenski zapisi, Kupljenik, Arhiv SEM Ljubljana.

Poslikana zibelka iz Gorenjske iz leta 1890 (iz zbirk SEM)

Poslikana zibelka iz Gorenjske iz leta 1890 (iz zbirk SEM)

Poslikana omara za shranjevanje jedil z Gorenjske iz leta 1842 (iz zbirk SEM, inv. št. EM 9377)

6. Shranjevanje hrane, posode, obleke, vode, pridelkov, orodja in drugih reči

Za shranjevanje pridlekov, hrane, vode, posode, obleke, orodja in drugih reči, ki jih človek hrani v hiši, so kmetje v 19. stol. rabili skrinje, omare, stenske omarice, police, sklednike, žličnike, šatulje, zaboje, pleteno pohištvo itd. Ta inventar je bil v osnovnih potezah na kmetijah po vsej Sloveniji podoben in so ga menjavali z generacijami. Razlike so se kazale v izboru materiala, v krasitvi teh predmetov in tudi v velikosti. Seveda pa se posamezni kosi pohištva niso v istem času pojavili pri bogatih in revnih kmetih in tudi ne istočasno v vseh kulturnih pokrajinah.
Zdi se, kot da so ti predmeti že od nekdaj stali v kmečkih domovih, pa vendar raziskave kažejo, da ni bilo tako.

Skrinje so bile najstarejši in najpogostejši kos pohištva za shranjevanje. Šele pozneje so jih začele delno nadomeščati omare. To kaže tudi število ohranjenih nedatiranih in datiranih skrinj iz prejšnjega stoletja v etnografskih muzejih.

Zanimivi so podatki iz inventarja župnišča na Dolenjskem iz prve polovice 18. stol.: pri popisu inventarja je bilo omenjenih osem skrinj z njihovo vsebino (razno platno, preje, obleke, prtiči) in ena sama omara, v kateri se je nahajala steklena posoda za žganje in vino.[1]

Omare so bile pri svobodnjakih in v župniščih v 18. stol. še precej redke. Kmečki inventar iz 18. stol.[2] sicer omenja tri stare omare, zraven pa dvanajst skrinj. Vse kaže, da so bile skrinje še do polovice 19. stol. na kmetijah bolj pogosto v rabi kot omare. Skrinje so se uporabljale najpogosteje za shranjevanje pridelkov (žitne skrinje), za živež, obleko, dokumente in drugo.

Za podložnike na Podčetrtkovem gospostvu iz 18. stol. imamo podatke, da so bile pri hiši povprečno po tri in pol skrinje.[3] Število skrinj je bilo tudi v 19. stol. predvsem odvisno od premoženjskega stanja uporabnika. Bogatejši kmetje so imeli večje število skrinj, ker so pač imeli več pridelkov in živeža, pa tudi obleke.

Po načinu izdelave ločimo tesarske (ali tesane) in mizarske skrinje.

Tesarske skrinje so bile starinskih konstrukcij, narejene za posebno vezavo brez žebljev in brez lepljenja. Običajno so bile izdelane iz trdega lesa. V 19. stol. so jih najpogosteje imeli v Prekmurju, v Slovenskih goricah, Halozah, Beli krajini[4], Istri[5] in na Dolenjskem.[6] Tesarske skrinje so imele raven pokrov ali v obliki dvokapne strehe. Najbolj pogosto so bile okrašene z geometrijskimi vzorci.[7] Večino teh skrinj je prišlo v domove z nevestino balo. Skrinje z vzorci so služile za shranjevanje obleke, za shranjevanje živil (moke, zrnja, fižola, suhega sadja...) pa so rabili običajno nekrašene skrinje. Tesarske skrinje so po izročilu iz Veržeja in Srednje Bistrice izdelovali tesarji, ki so bili pozimi brez stavbarskega dela, po izročilu iz Haloz pa tudi Medjimurci, od koder so bili cigani, ki so prvi izdelovali nečke.[8]

Mizarske skrinje so bile po velikosti navadno večje. Do zadnje tretjine 19. stol. so bile najvažnejši kos pohištva na kmetijah. V kmečke domove so običajno prihajale z nevestino

1 L. Steklasa, Zgodovina župnije Šent Rupert na Dolenjskem, Ljubljana 1913, str. 103.
2 R. Andrejka, n.d., str. 38–50.
3 A. Baš, Pohištvo podložnikov na Podčetrtkovem gospostvu v 18. stol., SE X, 1957, Ljubljana 1957, str. 53.
4 F. Kos, Slovenska kmetska skrinja, E XIV, Ljubljana 1942, str. 57.
5 Terenske risbe ekip, Arhiv SEM, Ljubljana.
6 Terenske risbe ekip, Arhiv SEM, Ljubljana.
7 Več o tem G. Makarovič, n.d., str. 155 in d.
8 F. Baš, Kmečko pohištvo v Podravju in Pomurju, SE XII 1959, Ljubljana 1959, str. 53.

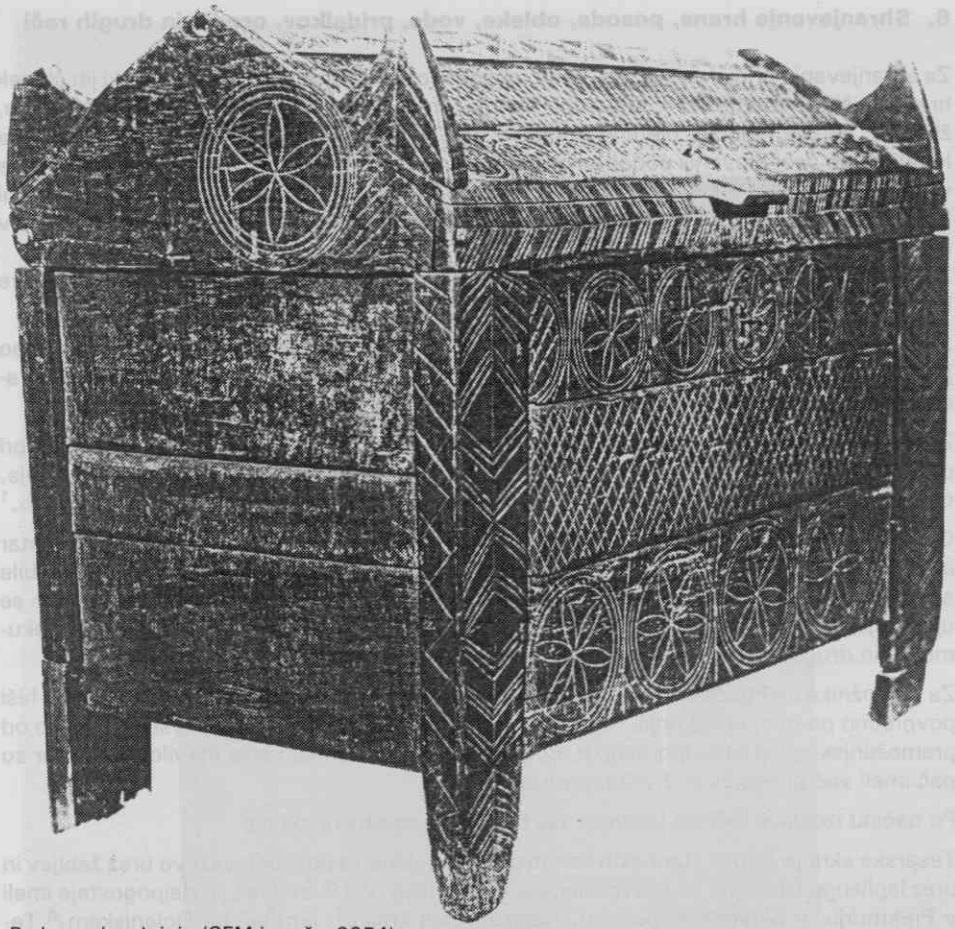

Prekmurska skrinja (SEM inv. št. 3054)

balo.[9] Pogosto so bile krašene in so imele tudi letnico sklenitve zakona. Nova oprema je običajno zamenjala opremo ostarelega kmeta, ki je svoje pohištvo odnesel s seboj v preužitkarski kot. Ko pa so stari umrli, so njihovi pohištveni kosi navadno doživeli socialni propad. Skrinje za obleke so degenerirale v skrinje za moko ali skrinje za stare obleke na podstrešju. Če je bila pri hiši revščina, so uporabili tudi stare skrinje in drugo pohištvo.

V skrinjah so shranjevali obleko vseh družinskih članov. Znotraj so navadno imele v levem gornjem delu pod pokrovom predalnik za drobne stvari — dokumente, denar, pisma... Skrinje za obleke so bile običajno poslikane, redkejše so bile rezljane, zlasti v zahodni Sloveniji, na Tolminskem, Goriškem, na Krasu in v Istri.[10] V ostalih pokrajinah v Sloveniji so se rezljane skrinje pojavile na kmetijah le sporadično in so jih posedovale verjetno le boga-

9 Terenski zapisi ekip, Arhiv SEM, Ljubljana.
10 Prim. G. Makarovič, n.d., str. 158.

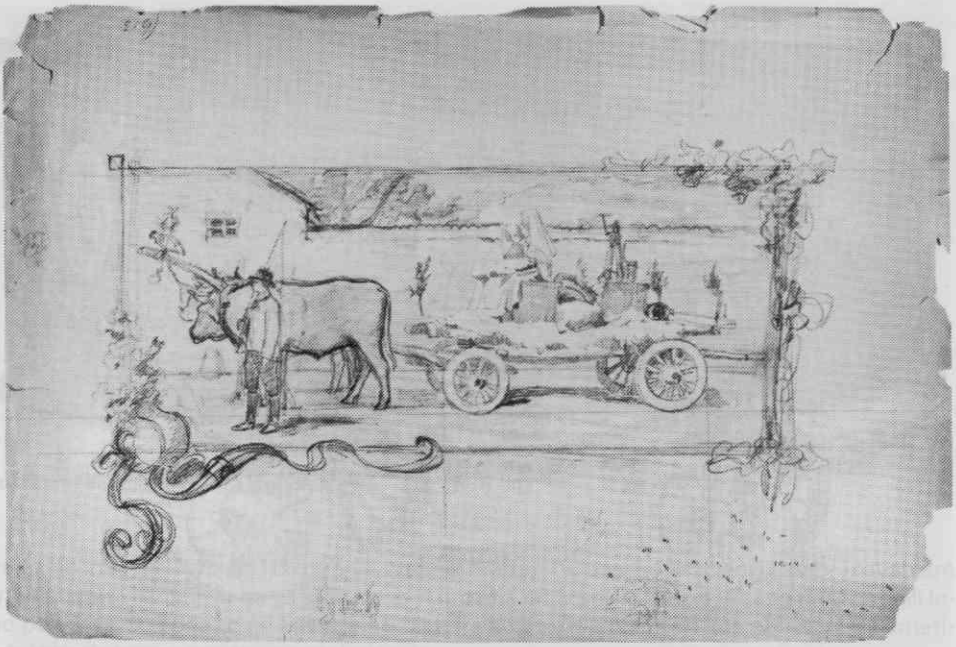

Prevoz bale v Šenpetru na Krasu leta 1888

te kmetije, saj je bil način krašenja zahtevnejši in je zahteval tudi boljše obrtnike, ki so bili tudi dražji.

Na Goriškem, Vipavskem, v Beli krajini in v osrednji Dolenjski so bile hkrati v rabi še intarzirane skrinje, ki so jih izdelovali do zadnje tretjine 19. stol., le v Beli krajini pa do konca stoletja.[11] Tudi te skrinje so bile ženitovanjske, vanje so naložili balo. Izdelovali so jih le kvalificirani mizarji.

Na poslikanih skrinjah iz 19. stol. najdemo najpogosteje z oljnimi barvami naslikane cvetlične motive. Na Gorenjskem, zlasti v Dolini, na Koroškem, na Štajerskem in Notranjskem so delovale slikarske delavnice za poslikavanje skrinj, od katerih je vsaka izoblikovala svojski stil poslikav.[12]

Zlasti poslikane skrinje so bile del bale.[13] Zanimivo pa je, da so imele tudi revnejše neveste za balo poslikano skrinjo, ki je bila navadno manjših dimenzij in skromnejše krašena — skratka, skrinja je ustrezala družbenim normam.

Poslikane skrinje so neveste imele v bali najpogosteje na Gorenjskem, v drugih pokrajinah pa bolj redko, verjetno so jih imele le bogatejše neveste.

Če je bila hiša nadstropna, so bile skrinje pogosto v gornji sobi, kjer so hranili vse, kar je bilo vrednejše, sicer pa je bilo njihovo mesto v kamri ali čumnati, pa tudi v „hiši".[14]

11 G. Makarovič, n.d., str. 166.
12 Prim. A. Novak, n.d.
13 F. Kos, n.d., str. 53.
14 Gl. tlorise z vrisanim pohištvom.

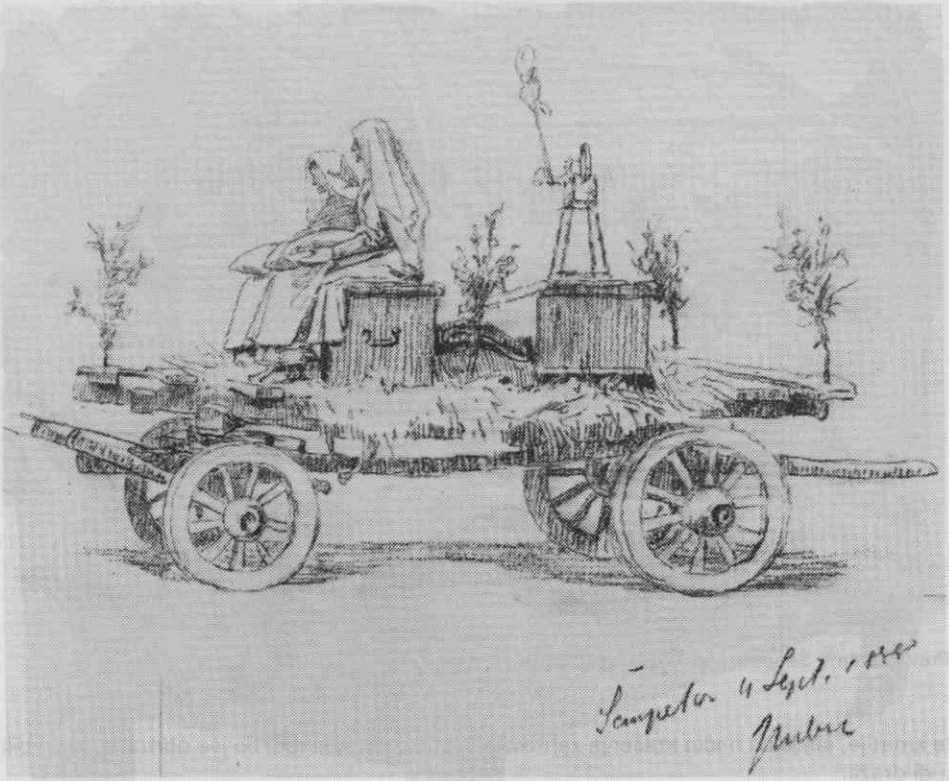

Prevoz bale (detajl), (oboje risba Janeza Šubica za Monarhijo)

Konkurent in naslednik skrinje, ki je v meščanskem stanovanju izgubila svojo pomembnost že v 17. stol., je omara. V prvi vrsti je na kmetijah služila za shranjevanje živil in je običajno imela svoje mesto v veži ali kuhinji, v drugi vrsti pa je rabila za shranjevanje oblek in lanenih predmetov (posteljnine, prtov, krp...) in je običajno stala v kamri, čumnati ali tudi v gornjih prostorih, če je bila hiša nadstropna.[15]

Omare za obleko so bile pogosteje v rabi v drugi polovici 19. stol. Iz inventarjev svobodnikov na Kranjskem v 18. stol.[16] lahko ugotovimo, da so bile omare pri svobodnikih redke. Posedovali so jih bogatejši in bile so močno podobne meščanskim oziroma plemiškim. Tudi po podložniških domovih pri Podčetrtkovem gospostvu[17] je bilo v 18. stol. malo omar. Dokaj podroben popis inventarja bogatejše kmetije pod Pohorjem iz začetka 19. stol. ne omenja nobene omare.[18] Po opisu iz Prekmurja iz l. 1829 po pretežnem delu Prekmurja na kmetijah še niso imeli omaric. V nekaterih domovih podložnikov lendavskega gospost-

15 Prim. Tlorise z vrisanim pohištvom.

16 A. Baš, Hišna oprema svobodnikov na Kranjskem v 17. in 18. stol., SE VI—VII, 1953—1954, Ljubljana 1954, str. 132.

17 A. Baš, Pohištvo podložnikov na Podčetrtkovem gospostvu v 18. stol., SE X, 1957, Ljubljana 1957, str. 53.

18 N. Kuret, Slovensko Štajersko..., Ljubljana 1987, str. 201.

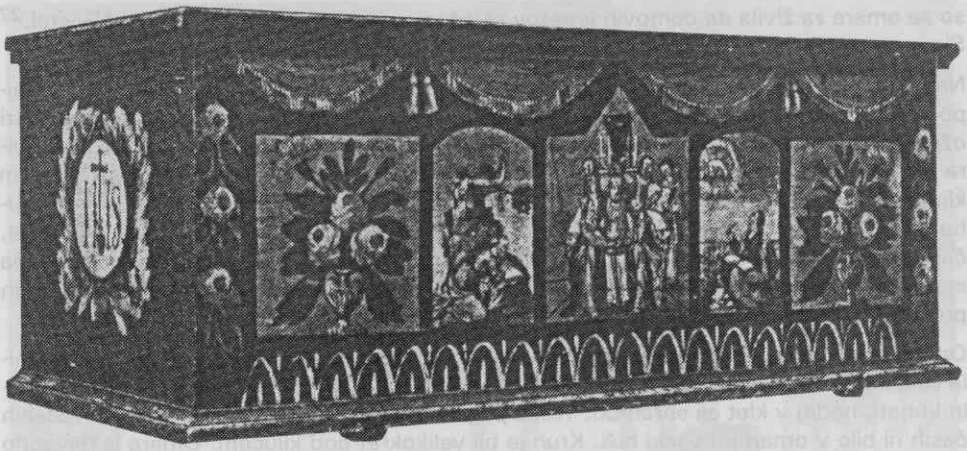

Poslikana skrinja iz Zaloga pri Cerkljah iz leta 1836 (inv. št. EM 2523)

va pa so imeli celo po več politiranih omar iz oreha.[19] Denar so si zaslužili z obrezovanjem trt, s pospravljanjem sena ali s prešanjem grozdja pri Madžarih in so si za ta denar kupili lepo pohištvo.[20] Toda to so bile izjeme. Omare so postale običajen kos pohištva na kmetijah šele ob koncu prejšnjega stoletja.[21]

Starejše omare za obleko so imele navadno enokrilna vrata in včasih na spodnjem delu predal ali pa je bil predal v notranjosti omare. Sedaj oblek ni bilo treba več polagati kot v skrinje, temveč so jih obešali. V predalih oziroma policah so shranjevali lanene predmete (posteljnino, prte, krpe itd.). Pogosto so bile krašene (poslikane ali intarzirane) in so imele tudi letnico, po kateri je moč sklepati, da so prišle v hišo z nevestino balo.[22]

V kmečke domove so prišle pogosteje zlasti v zadnji tretjini 19. stol., ko so bogatejše neveste že pripeljale na dom polirano opravo.[23]

Z balo sta prišli tudi po dve omari in tako so začeli shranjevanje obleke ločevati, posebna omara je bila za nevesto in posebna za ženina. Približno v istem času je iz mest prišla na podeželje moda bidermeierskih komod, ki so rabile pretežno za perilo.

Omara za živila (na Notranjskem in Gorenjskem marajna, morejna, morajna,[24] na Koroškem kanterle[25] je bila po starih kmečkih inventarjih sodeč pred drugo polovico 19. stol. redko v rabi. Inventarji svobodnikov na Kranjskem iz 18. stol.[26] jih sicer omenjajo, vendar so jih imeli le bogatejši. Glede na omare, ki jih poznamo iz muzejskih zbirk, in glede na opise in tlorise z vrisanim pohištvom iz druge polovice in konca 19. stol. bi lahko sklepali, da

19 J. Csaplovics, n.d., str. 62 in 65.
20 Prav tam.
21 Prim. Tlorise z vrisanim pohištvom.
22 Prim. G. Makarovič, n.d., str. 183–188.
23 Terenski zapisi, Bela cerkev, Arhiv SEM, Ljubljana.
24 Po Pleteršnikovem slovarju.
25 Z. Kumer, n.d., str. 77.
26 A. Baš, Hišna oprema svobodnikov na Kranjskem v 17. in 18. stol., SE VI–VII, 1953–1954, Ljubljana 1954, str. 124.

so se omare za živila na domovih kmetov splošneje uveljavile v drugi polovici 19. stol.[27] Sicer pa so bile pogosteje v rabi kot omare za obleko.

Navadno so bile narejene iz mehkega lesa, večkrat so bile tudi poslikane. Spredaj ima najpogosteje na desni enokrilna vrata, znotraj ima tri police, ob vratih na levi pa največkrat tri ožje predale in spodaj dva širša predala. Največkrat ima kovano okovje. Ključavnica zapira vrata in istočasno pripira robove petih predalov tako, da jih ni moč odpreti. Z enim ključem se vse zapira in odpira. Običajno so v teh omarah shranili steklenice, hlebec kruha, lesen zabojček za žlice, vilice in nože, lončene sklede za zabelo, sladkor, kavo, jajca, čaj, latvico mleka, včasih tudi skrit denar. V predalih je bila shranjena koruzna, pšenična in ajdova moka. Predale je gospodinja lahko nesla k ognjišču, ko je kuhala. V večjih dveh predalih so navadno imeli kašo in ječmen.[28]

Omara je bila zelo pripravna, saj je služila kot priročna shramba. V njej je gosopdinja hranila vse, kar je rabila sproti za kuho, da ji ni bilo treba, ko je začela po kakem drugem opravilu kuhati, hoditi v klet ali shrambo. Treba pa je reči, da marsikaj od naštetih jedi v slabih časih ni bilo v omari pri vsaki hiši. Kruh je bil velikokrat pod ključem. Omara je navadno stala v veži ali v kuhinji.[29]

Kruh so shranjevali tudi v „hiši" v miznem predalu.[30]

Poleg omar za živila so imeli na kmetijah proti koncu stoletja tudi posebne omare za mleko, imenovane mlečnice.[31] Narejene so bile iz mehkega lesa z dvokrilnimi vrati, na katerih so bile rešetke za zračenje iz okrogle preluknjane pločevine.

Zidane hiše na Kranjskem, Koroškem in na Štajerskem so imele v 19. stol. vgrajene tudi zidne omarice. Navadno so bile v „hiši" postavljene med oknom ali ob vhodu v kamro. Večkrat so bile tudi poslikane. V njih so shranjevali zdravila, pratiko, molitvenik, žganje ipd.[32]

Za shranjevanje posodja so rabili sklednike, ki sicer v kmečkih inventarjih 18. stol. še niso omenjeni. V 19. stol. so imeli svoje mesto navadno v veži ali v „hiši", včasih tudi v kuhinji.[33] Posodje je bilo zataknjeno za letev sklednika tako, da so saje in prah padali samo na zunanji rob posodja, notranjost je ostala čista. V Istri, na Primorskem, na Krasu in na Notranjskem pa so posodo zlagali na polico okrog nape. Navadno so jo poveznili, ker je bil prostor zakajen, da je notranjost posode ostala čista.
Na „véšalo"[34] je gosopdinja obesila vso kuhinjsko orodje, ki se ga je dalo obesiti, od pokrovk, cedil, zajemalk itd.

Za shranjevanje pribora so rabili žličnike, ki so bili izdelani iz lesa ali tudi pleteni iz žice. Leseni so bili pogsoto krašeni, rezljani ali poslikani. Njihovo mesto je bilo običajno ob ognjišču, pa tudi v „hiši".[35]
Žlice, vilice in nože so shranjevali tudi v miznem predalu.

27 J. Lokar, n.d., str. 6.
28 Terenski zapisi, Bohinj, Arhiv SEM Ljubljana in v J. Franketovem urisu v n.d.
29 Prim. Tloris z razporeditvijo pohištva.
30 J. Franke, n.d., str. 396–402.
31 Terenski zapisi, Kupljenik, Arhiv SEM, Ljubljana.
32 Glej tlorise z vrisanim pohištvom.
33 Terenski zapisi ekip, Arhiv SEM, Ljubljana in J. Franke, n.d., str. 396, R. Ložar, n.d., str. 92, J. Lokar, n.d., str. 5.
34 F. Erjavec, Vešalo, Iz potne torbe, LMS 1880, Ljubljana 1880, str. 202.
35 J. Lokar, n.d., str. 5.

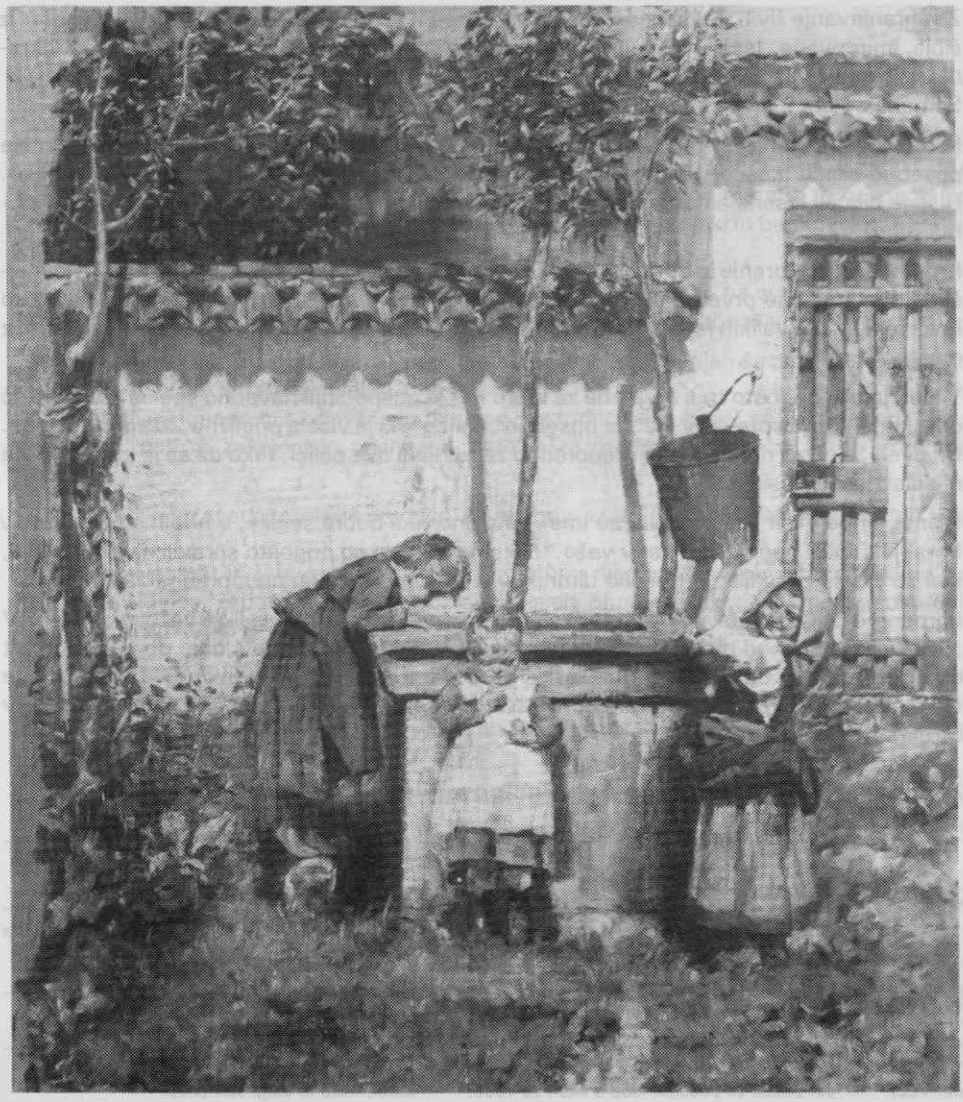

Po vodo so hodili k vodnjaku (Ivana Kobilica, pri vodnjaku 1889) (neg. last NG v Lj.)

Vodo so običajno nosili na ramenih moški iz skupnih vaških vodnjakov ali iz studencev. V hiši je gospodinja običajno imela vodo pri roki v veži in sicer v banjah ali kablicah (Bela krajina), ki so stale na „kableniku".[36] To je bila v lesenih hišah polica na steni, v zidanih pa vdolbina v zidu, v katero so postavljali banje oziroma škafe za vodo. Namesto „kabljenika" so imeli ponekod samo klop, na kateri je stal škaf z vodo.

36 Prav tam.

Za shranjevanje živil, zlasti mesa, so imeli predvsem v Prekmurju omare, ki so bile pletene iz šibja, imenovane „lese". Običajno so jih imeli na podstrešju ali v kleti. Bile so zračne, hkrati pa so bila živila zavarovana pred podganami, mišmi in drugo nadlogo.[37] Semena so shranjevali v visokih lesenih bednih.[38]

Ponekod na Gorenjskem,[39] v osrednji Sloveniji in v Beli krajini[40] so imeli kmetje izven hiše posebno hišico (kaščo) z enim prostorom, kjer so bile skrinje z žitom in skrinje za obleko. Hiša je bila ali lesena ali zidana in je stala proč od hiše zato, da bi se stvari ohranile v primeru požara.

Krompir, repo, korenje in ostale poljščine so pospravili v klet kašče ali v klet v hiši. Revnejši, ki niso imeli ne prve ne druge kleti so poljščine pospravili kar v vežo. V hišni kleti so imeli običajno v velikih lesenih kadeh spravljeno „kiselino" — kislo zelje in repo ter škafe z mastjo.

V kleti je bila pogosto tudi shramba za kruh. Ker je gospodinja navadno spekla kruh za več dni skupaj, ga je spravila v klet na posebno „polico", ki je visela približno 20 cm od stropa. Na dveh železnih rinkah sta bili zaporedno zataknjeni dve palici, tako da se je kruh zračil in ni splesnel na deski.[41]

Kjer so pridelovali več poljščin, so imeli navadno tudi dobre senike, v hribih so ponekod v Porabju stlačili večino žita kar v vežo.[42] Slamo in seno so pogosto spravili na podstrešje, kjer se je vsa zakadila, ker ni bilo dimnikov in je bila praktično neuporabna za krmo.[43]

Priročno orodje (lopate, sekire, motike ipd.) so navadno pospravljali za vežnimi vrati.[44] V „hiši" je bil ponekod na Gorenjskem lesen zabojček za orodje pod klopjo ob peči.[45] Spet drugod je v „hiši" ob vratih visel sekirnik, ogrodje za zatikanje sekir in drugega tesarskega ter mizarskega orodja, ki so ga često zasajali in spravljali za tram,[46] da ni bil dosegljiv otrokom.

Za kmečki srednji sloj lahko približno govorimo o naslednjem pohištvu

	1. POL. 19. STOL.	2. POL. 19. STOL.
V „HIŠI"	Miza, dve vzidani klopi, dve premični klopi, klopi ob peči, eventuelno en stol, in ena postelja	Miza in še menterga, dve vzidani klopi, ena premična klop, ena — dva stola, klopi ob peči, ena — tri zidne omarice, sklednik, ura, ogledalo, eventuelno ena ali več postelj
V KAMRI	Postelja — špampet, nečka ali zibelka, ena ali več skrinj	Ena ali več postelj, zibelka, ena ali več skrinj, omare za obleko, ena ali več komod
V KUHINJI oz. VEŽI	Posodnik — klini na steni ali v tleh ali deska oz. polica za posodo, klop s škafi za vodo, nizka miza, nizki trinožni stoli, ognjišče, klopi — z ali brez naslonjal	Sklednik, omara za jedi, klop s škafi za vodo, kotel, miza in dolgi stol (klop)

37 V. Koren, Soboški muzej II, Kulturni in naravni spomeniki Slovenije, Zbirka vodnikov, Ljubljana 1978, str. 13.
38 Prav tam.
39 Terenski zapisi, Kupljenik, Arhiv SEM Ljubljana.
40 J. Franke, n.d., str. 396—402.
41 Ustno izročilo F. Benedik, r. 1908 v Sori.
42 J. Csaplovics, n.d., str. 62, 64.
43 Prav tam.
44 J. Lokar, n.d., str. 6 in J. Csaplovics, n.d., str. 60—66.
45 J Franke, n.d., str. 396—397.

7. Higienske in druge razmere

Hiša kmeta nikoli ne more biti tako čista kot so domovi drugih stanov, že zaradi narave kmečkega dela.
Trdina je slikovito opisal misli belokranjskih kmetov glede snažnosti: „Nam je bog naložil dolžnost potiti se, cokljati po blatu, pehati po prsti in prahu, gnoju in v vsaki drugi grdobi... Mi se niti ne žalostimo, niti ne jezimo, kajti vemo, da raste iz te nesnage lepa pšenica in sladki vinček, da se kujejo in režejo iz nje tisti srebrnjaki in bankovci, ki kupujejo nam in gospodi lepa oblačilca."[1]

Narava kmečkega dela je pač taka, da so bili ljudje veliko zunaj, na svežem zraku in to je bilo dobro in zdravo zlasti za ubožnejše, ki so doma imeli zelo slabe stanovanjske razmere.

V prvi polovici 19. stol. so bile razmere glede higijene na kmetijah še zelo slabe. Ponekod so ljudje živeli še skupaj z živalmi.[2]
Na območjih, kjer so bila ognjišča in dimnice, pa tudi črne kuhinje, so bili prostori, kjer se je kurilo, črni in zakajeni in nesnažni. V takih razmerah je bilo tudi težko vzdrževati čistočo.

Okna so bila v začetku stoletja povečini še majhna, zračili so malo, tako da je bil po hišah slab zrak.
„Kdor ima pamet in um, naj nikoli ne terpi, da bi v njegovem stanovanju smerdelo", so oglašale Novice[3] v petdesetih letih in zraven dajale primere, kako je v kmečkih domovih, kjer še poleti kurijo peč.

Zlasti v bornih kočah je bila higijena na zelo nizki ravni. „Celo zraka ni po teh bornih luknjah. Okna imajo zabita in zamašena z mahom. Človeku se zdi, kakor bi se bali zraka, ki bi prešinil zatohli duh in bi v njem preveč zadišalo iz cunj in smeti po revščini in zanemarjenosti."[4]

Slomšek je v prvi četrtini 19. stol. opisal, kakšno nesnago je dobil kot dijak pri kmečki bajti blizu Nemškega. Muh je bilo po hiši vse živo.[5] Pri nekaterih je bilo pred vrati vse polno „človečnikov",[6] da je vse naokrog smrdelo.

Po hišah je bilo polno mrčesa; stenic, bolh, ščurkov...[7] Novice so v 40. letih objavljale navodila za odstranjevanje stenic in bolh.[8]

Ker se nesnaga in mrčes pimeta in se držita bolj lesa kot kamna, je sklepati, da so bile na območju kamnitih hiš higienske razmere boljše kot tam, kjer je prevladovala lesena gradnja. Na sploh je bila higiena boljša tam, kjer so uvedli dimnik. V tem primeru je bilo moč vzdrževati snažnost na višjem nivoju kot v zakajenih prostorih, v katerih so kapljale črne smolnate kaplje na ljudi, na opremo in na tla.

V dimničnih hišah in tam kjer je bilo ognjišče so bila tla običajno prstena, ilovnata. Taka tla skoraj ni bilo mogoče čistiti. Šele z uvedbo „čiste sobe", ko so začeli kuriti peč iz veže oziroma kuhinje, so uvedli lesene pode v „hiši", v veži oziroma kuhinji pa so dali na tla

1 J. Trdina, Izprehod v Belo krajino, Zbrani spisi X, Ljubljana 1912, str. 235, 236.
2 F. Kotnik, n.d., str. 32.
3 Novice XV, list 58, 22. julij 1857, str. 229.
4 F.S. Finžgar, iz modernega sveta, Izbrana dela II, Celje 1960, str. 38.
5 A. Slomšek, Blaže in Nežica v nedeljski šoli, Celovec 1857, str. 50.
6 A. Slomšek, n.d., str. 51.
7 A. Slomšek, n.d., str. 55.
8 Kmetijske in rokodelske Novice, V/9, I. 1847, str. 75, Novice 24, 1844, str. 95.

kamnite plošče oziroma skrli, kar je omogočalo vzdrževanje večje snažnosti v hiši. Lesene pode so proti koncu stoletja ribali vsak konec tedna.[9]

Vzrok za nemarnost po hišah je bila med drugim tudi revščina. J. Trdina pa je npr. za Podgorce zapisal, da še bolj kakor ubožnost ljudi pesti zanikarno gospodarstvo.[10] Po mnogih hišah se je razpasel alkoholizem in tam je bila navadno beda. Hiše so bile zanemarjene, otroci razcapani, lonci na ognjišču prazni. O razširjenosti alkoholizma v začetku 19. stol. poročata med drugimi tudi B. Hacquet za Dolenjce[11] in J. Csaplovics[12] za Gorjance ob Rabi.

Tudi osebna higijena je bila v 19. stol. na zelo nizki ravni. „Gospodinja je bila vsa umazana in kuštrava, otroci vsi marogasti," je zapisal Slomšek[13] pred letom 1830 za razmere nekje na Koroškem. Otroci so ponekod po več let imeli garje in so hodili vsi hrastavi na okrog. Ljudje so se praskali po glavah ter si obirali uši. V slamnata ležišča se je mrčes rad ugnezdil. Ljudje se niso dosti preoblačili, pogosto so legli kar oblečeni k počitku.

Na kmetijah nimamo nikjer dokumentiranih kopalnic za obravnavani čas. Umivali so se redko in sicer v škafih oziroma lavorjih.[14] Po drugi polovici 19. stol. pa so bogatejše hiše imele že porcelanaste lavorje in poleg njih porcelanaste vrče za vodo.[15] Bünker pravi za koroške kmete, da so imeli velik odpor proti vodi, da se sploh niso kopali, niti svojih lepih jezer niso za to uporabljali.[16]

Kaže, da je bila higienska kultura v prvi polovici prejšnjega stoletja še na tako nizki ravni, da niso poznali niti najbolj preprostih stranišč. Leta 1844 so Novice objavile članek o stranišču, ki nam kaže na to, da Slovenci do takrat še niso imeli imena za to reč." Saj še imena med Slovenci nima, tako malo se zmenijo za njo. Kdor jo imenuje, ji pravi po ptujih jezikih: „Abtritt, Retirad, Privet; in če ji sekrit reče, misli, da jo je imenoval po slovensko. Jas ji za to dobo vstraniše rečem zavoljo tega, ker se vse vnjo vstran spravlja."[17]

Novice so propagirale izdelavo stranišč blizu doma, da bi bilo moč tudi ob dežju po suhem priti do njega. Izkoplje naj se precej globoka jama, v katero naj se mečejo stare cunje... in večkrat tudi listje in slama, da se smrad zaduši.

Še v drugi polovici 19. stol. so bila stranišča na kmetijah, kjer so jih imeli, vedno izven hiše. Običajno pa si prišel pod napuščem do tja. Večina stranišč je bilo takih, da se ni dalo vsesti, „na štrbunk". Največkrat so naredili jamo blizu svinjaka, na vsako stran dali desko, da se je dalo počepnit. Kasneje so ta prostor še ogradili z deskami in ga prekrili.[19]

Za belokranjske hiše omenja J. Lokar,[20] da so imele ob začetku tega stoletja stranišče na koncu „gan'ka", oboj pa ni vedno segal do tal, kamor je padalo blato. Ali pa so imeli na enem oglu hiše za stranišče par desk za silo zbitih v obliki pokončnega zaboja. Prav pogo-

9 Terenski zapisi, Notranjsko, Arhiv SEM, Ljubljana.
10 J. Trdina, Podgorje in Podgorci, Izprehod v Belo krajino, Zbrani spisi X, Ljubljana 1912, str. 21.
11 B. Hacquet, Dolenjci, Abbildung und Beschreibung..., str. 67.
12 J. Csaplovics, n.d., str. 70–71.
13 A. Slomšek, n.d., str. 50.
14 J. Csaplovics, n.d., str. 113.
15 Terenski zapisi, Bela cerkev, Arhiv SEM, Ljubljana.
16 A. Dachler, Baden und Badestuben, Zeitschrift für österr. Volkskunde, XV., 1909, Wien 1909, str. 6–18.
17 Novice 39, 1844, str. 155.
18 Prav tam.
19 Ustno izročilo F. Benedik, r. 1908 na Sori.
20 J. Lokar, n.d., str. 12.

sto pa je bilo stranišče ves dvor, se pravi, da ga marsikje še v prehodu v naše stoletje sploh niso imeli. Tudi drugod je bilo pred hišami in ob potih vse polno gnoja.[21]

Ljudje se niso veliko preoblačili, tudi oblek niso imeli veliko, kljub temu, da je bilo kmečko delo naporno in da so se pri delu z zemljo in živino umazali in spotili.

Na Notranjskem so še ob koncu stoletja ženske hodile prat običajno k potoku.[22] Škaf s perilom so nesle na glavi ali so ga peljale s „krjolo". Pozimi so ženske prebijale led na potoku, da so prišle do vode. Običajno so perilo namočile čez noč, zjutraj so ga zmencale in ga v „urni" (lesen visok škaf) na perilniku — „plohu" oprale. Potem so dale perilo kuhat, zatem so ga nesle na potok prat. V Kobaridu so ženske perilo tolkle z „lopuško" (tolčnico — Tolmin).[23]
V zadnji četrtini 19. stol. so prali z lugom,[24] prej pa s pepelom.

V drugi polovici 19. stol. so hiše imele običajno ob ognjišču kotel, v katerem so kuhali za živino in tudi „žehtali perilo".[25] Ker je bila higiena na nizki stopnji in ker je bilo pranje zelo naporno, ženske niso pogosto prale. Otroke, ki so se še močili, so oblačili v krilca, da je od njih kar odtekalo. Cunje so večkrat dajali kar posušit na peč, ne da bi jih prej oprali.[26] „Po tleh se vidi na več krajih, kjer se je otroče očedilo; celi potočki otročje vode curljajo sem ter tje, in če kdo v hišo stopi, mu smradljivega duha toliko na sprot puhti, da se mu pri vhodu že gabi."[27]

Okrog peči v „hiši" so bili pogosto leseni „gavtri" za sušenje perila.[28] Zlasti na Gorenjskem so perilo sušili tudi na „ganku". Za likanje so uporabljali težke železne likalnike z vložki, ki jih srečamo že v inventarjih svobodnikov na Kranjskem v 18. stol.[29] V kuhinjah je bilo najti umazane posode, ki jih pred drugo uporabo niso umili. Žlice pogosto niso umivali, ampak so jih le obrisali ob obleko.

Po nekaterih hišah bakrenih ponev, v katerih so kuhali, niso pomili do čistega, da se posoda ne bi obrabila in bi morali kmalu kupiti novo.[30] To pa je bilo zdravju škodljivo, ker se je na bakreno posodo rad nabiral zalenec.
Za Primorsko imamo podatke, da so ženske nosile posodo k vodnjaku in so prav tekmovale med seboj, kateri se bo bolj svetila.[31]

Imamo pa tudi nasprotujoče si podatke o snažnosti v kmečkih hišah v 19. stol.
S. Vraz npr. v svojem popotovanju po Beli krajini[32] v začetku 19. stol., ko potuje do Drage in se ustavi v neki hiši, opisuje, da je hiša siromašna, a čista.

21 S. Rutar, Beneška Slovenija, Slovenska zemlja, III. del, Prirodoznanski in zgodovinski opis, Ljubljana 1899, str. 49.
22 Terenski zapisi, Notranjsko, Arhiv SEM, Ljubljana.
23 F. Erjavec, Iz potne torbe, LMS 1879, Ljubljana 1879, str. 144.
24 F. Erjavec, Iz potne torbe, LMS 1882—1883, Ljubljana 1883, str. 273.
25 J. Lokar, n.d., str. 3.
26 J. Šubic, Snažnost gospodinje je hiše nar lepši kinč, Novice XII, 1854, str. 221, 222.
27 Prav tam.
28 S. Vurnik, n.d., str. 58.
29 A. Baš, Hišna oprema svobodnikov na Kranjskem v 17. in 18. stol., SE VI—VII, 1953—1954, Ljubljana 1954, str. 127.
30 J. Šubic, n.d., str. 221.
31 Terenski zapisi ekip, Arhiv SEM, Ljubljana.
32 S. Vraz, Put u Gornje strane, Delo S. Vraza, V., Zagreb 1877, str. 70.

Nadalje U. Jarnik v začetku 19. stol. pri opisu koroške hiše zlasti poudarja čistost (ribanje pohištva in stropa pred nedeljo in prazniki, čiste visoko postlane postelje, prte na mizah...).[33]
Tudi F. Hubad[34] pri opisu štajerskih hiš ob koncu prejšnjega stoletja, navaja, da so hiše videti čiste in čedne, saj je čista hiša najboljše priporočilo za godno hčer.
Pomladi so očedili tudi lesene hiše in jim na novo pobarvali cokel s pisanimi barvami.
Enako v J. Franketovem orisu[35] gorenjskih hiš iz konca stoletja, zvemo, da gospodinje dnevno pomivajo jesenove mize, ki jih ob nedeljah in praznikih pregrnejo s platnenim prtom. Podatek, da gospodinje vsak dan opmivajo mize, se nam zdi pretiran. Nasploh je opaziti, da so se avtorji v velikem interdisciplinarnem delu Österr.-ungar. Monarchije in Wort und Bild, ki je izšel koncem stoletja, vsesplošno trudili, da bi prikazali vse, kar je bilo od tradicionalne ljudske kulture še živo. V glavnem so se več razpisali o lepih, snažnih hišah in pridnih gospodinjah, skoraj nič pa ne zvemo iz tega velikega pregleda o smradu, ki je vel okrog hiš, o hišnem mrčesu, stopnji osebne higijene itd.
V hiši in okrog hiše so čistili pred večjimi prazniki. To opravilo je bilo za ženske. Na veliki teden so znosili ven vse pohištvo in ga zribali s peskom.[36]
Za panonske hiše, ki so bile povečini grajene iz lesa in zunaj in znotraj ometane, imamo podatke, da so jih ženske vsaj enkrat, najraje dvakrat na leto prebelile in prečistile.[37]
Ženske so ribale pode pa tudi strop v „hiši" in ga ponekod premazale z govejo krvjo kot npr. v Koprivnici pod Peco še sredi 19. stol.[38] ali še konec prejšnjega stoletja na Kupljenku na Gorenjskem.[39] Vsaj dvakrat na leto so ponekod gospodinje nesle na zrak posteljnino.[40]
Ženske, ki niso pometale hiše in dvorišča so na Dolenjskem imenovali „zanikrnice, ciganke, dihurjeve botre, ki so se od lenobe usmradile".[41]

Velike izboljšave glede higienskih razmer je v kmečke domove prinesla splošna uvedba stranišč „na štrbunk" izven stanovanjskega objekta po sredi 19. stol.
V samih domovih je pomenila velik napredek v higienskih razmerah uvedba dimnika in kasneje štedilnika ter splošna uvedba „čiste sobe".
Za osebno higieno pa je bila pomembna uvedba kotlov po sredi 19. stol., v katerih so med drugim prekuhavali tudi perilo ter pogostejše umivanje, pranje, preoblačenje itd., ki je prišlo na kmetije predvsem z večjo vsesplošno prosvetljenostjo ljudi. Kajti razne nalezljive bolezni, ki so se širile v 19. stol., so zahtevale večjo higieno in drugačen odnos do snažnosti kot so ga bili ljudje vajeni do tedaj.

33 U. Jarnik, n.d., str. 265.
34 F. Hubad, n.d., str. 214.
35 J. Franke, n.d., str. 396 in d.
36 F.S. Finžgar, Gostač Metevž, Izbrana dela III., Celje 1960, str. 262.
37 F. Šarf, Kmečka hiša v slovenskem panonskem svetu, Vodnik po razstavi, Ljubljana 1971, str. 12.
38 N. Kuret, Praznično leto Slovencev IV. del, Celje 1970, str. 117.
39 Terenski zapisi, Kupljenik, Arhiv SEM, Ljubljana.
40 Terenski zapisi, Notranjsko, SEM, Ljubljana.
41 J. Trdina, Izprehod v Belo krajino, Zbrani spisi X, Ljubljana 1912, str. 236.

Tlorisi in razporeditev pohištva v hiši

Ker ne razpolagamo z načrti hiš z vrisano opremo iz 19. stol., smo uporabili tlorise iz začetka našega stoletja. Ti kažejo stanje, ki je bilo v stanovanjski kulturi prisotno še v zadnji četrtini 19. stol., kar dokazujejo tudi opisi hiš iz prejšnjega stoletja, katere navajamo v tekstu pri posameznih poglavjih.

Tlorisi zastopajo slovenska etnološka območja (alpsko, sredozemsko, osrednjeslovensko in panonsko). V vsakem od njih so se v stanovanjski kulturi kazale določene specifičnosti oziroma razločki, zlasti do prve polovice 19. stol. Proti koncu stoletja so se ti razločki v hišah med posameznimi regijami vedno bolj zabrisovali. Hiše in njihova oprema so postajali vedno bolj enotni zaradi uvajanja tipiziranih stavbnih načrtov, dalje materialov in stavbnih predpisov ter zaradi uporabe tipiziranega pohištva pri opremi hiš. Lahko pa rečemo, da tudi kasneje, vse do danes, v stanovanjski kulturi po posameznih regijah opazimo določene specifičnosti, ki jih v drugih ne. Tako npr. najdemo v prekmurskih hišah značilno pisano okrasje (pisane umetne rože in vence, ki obdajajo svete podobe na steni v izbi, pisane vezene prte itd.), ki jih npr. v gorenjskem kmečkem domu ne najdemo.

Tlorisi nam, poleg razporeditve pohištva in njegove količine, kažejo tudi razporeditev prostorov in njihovo namembnost. Po številu pohištvenih kosov lahko sklepamo, da gre pri navedenih tlorisih za bogatejše hiše. Tlorisa hiše iz Zilske doline in iz Bleda predstavljata nadstropni hiši, kar sploh kaže na to, da gre za bogatejši hiši. Žal pa razpolagamo s podatki, koliko ljudi je v hiši živelo, samo za eno hišo. Za kmečki dom na Bledu[1] imamo tele podatke: v spodnji etaži sta živela mož in žena s tremi otroki, v zgornji etaži pa sta živela ostarela lastnika — brat in sestra, ki sta dajala prostor v najem vrtnarju z ženo in štirimi otroki. Prostor nad kletjo sta dajala v najem žandarjem za ječo. Torej je ob koncu 19. stol. v tej hiši živelo več kot 13 ljudi.

Ker ne razpolagamo s popisi inventarjev malih kmetov in bajtarjev iz 19. stol., lahko iz opisov stanovanjskih razmer le-teh, ki jih poznamo iz leposlovja v 19. stol., rečemo le, da so živeli v zares skromnih stanovanjskih razmerah in da so imeli le najnujnejše pohištvene kose.

Tlorisi:

1. Hiša na Bledu l. 1902[1]
2. Hiša v Zagoričah pri Podkloštru v Zilski dolini l. 1905[2]
3. Hiša v Kobdilju l. 1906[3]
4. Hiša v Malem Gaberju l. 1914[4]
5. Belokranjska hiša l. 1912[5]
6. Dimnična hiša iz Svetega Križa nad Mariborom iz l. 1906[6]

1 A. Haruzin, n.d., Čert 30, str. 64.
2 J.R. Bünker, Windische Fluren und Bauernhäuser aus dem Gailtale in Kärnten, MAG in Wien XXXV, Wien 1905.
3 Das Büernhaus in Österr.-Ungaren und seinen Greuzgebieten, Herausgeben vom Österr Ingenieur und Architekten Verein, Dresden, 1906.
4 Tloris je narisal Peter Žmitek, Arhiv SEM, Ljubljana.
5 Tloris je narisal akad. slikar M. Kambič, J. Lokar, n.d., str. 2.
6 Tloris Smolnikove dimnice je narisal Fr. Jul. Hauptmann, M. Murko, Zur Geschichte des volkstümlichen Hauses bei den Südslawen III, das Haus der Slowenen, MAG in Wien XXXVI, Wien 1906, str. 24.

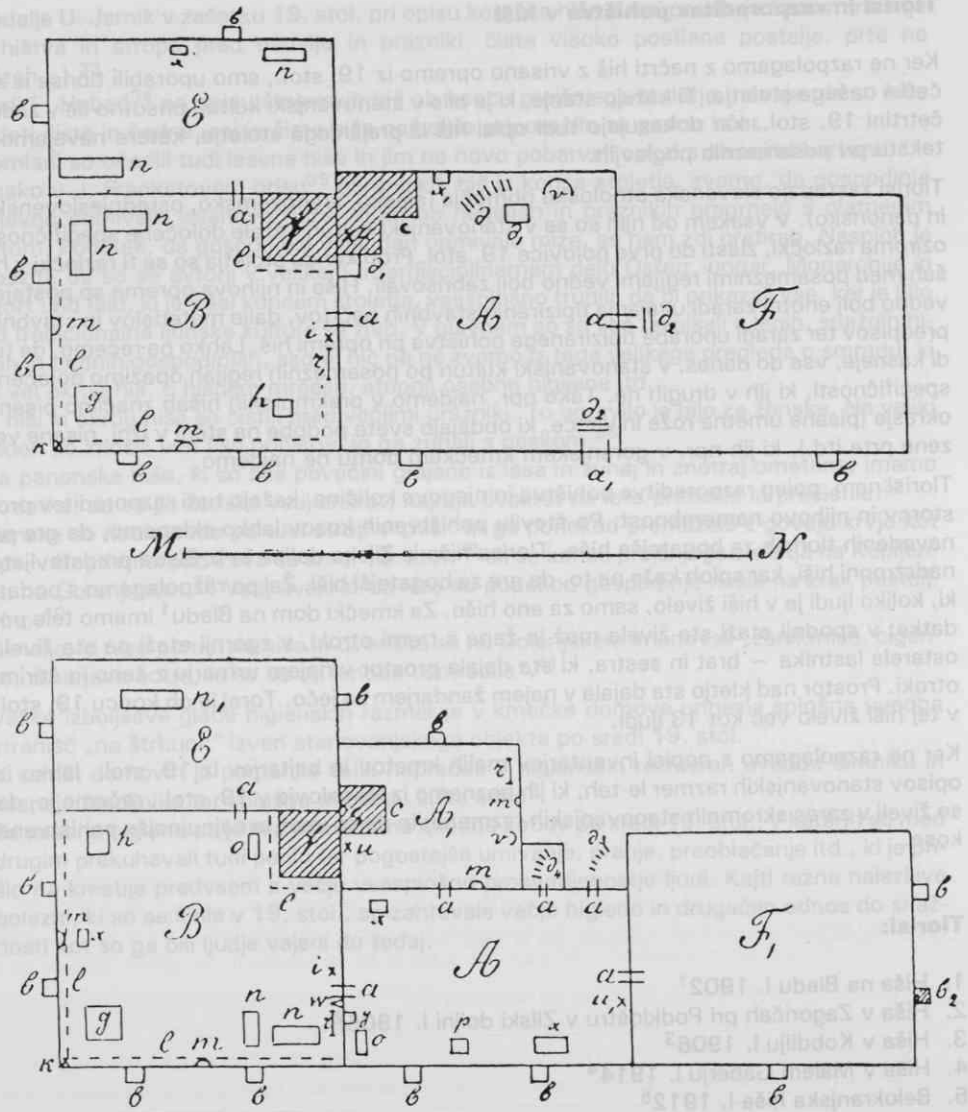

Tloris hiše in razporeditev pohištva v kmečki hiši na Bledu leta 1902 (po A. Haruzinu)

Razporeditev pohištva v kmečki hiši na Bledu leta 1902

a) pritličje (v katerem je živela družina: mož, žena in trije otroci)

Oznake:

A — veža, B - hiša, E — kamra, F — klet
c — ognjišče, f — peč, g — jedilna miza, h — mentrga, i — kropilček, k — križ, l — klop, m — omara, n — postelje, r_1 — sklednik, u — kurišče, v — peč, v — niša, x — omara, x_1 — stenska omara

b) nadstropje (kjer sta živela starca: brat in sestra, ki sta dajala del prostora v najem vrtnarju z ženo in štirimi otroki)

Oznake:

A — veža, A_1 — kuhinja, B — hiša, E — kamra, F_1 — prostor nad kletjo
c — ognjišče, c_1 — odprtina za izhod dima s spodnjega ognjišča, f — peč, g — jedilna miza najemnika, h — jedilna miza lastnikov etaže, i — kropilček, k — križ, l — klopi, m — omarice, n — postelji najemnika, n_1 — postelja lastnika (sestra spi na podstrehi), o — skrinja, p — komoda, r — palica, u — kurišče peči, u_1 — opuščeno kurišče, v — niša, w — leva, x omari, y — dimnik leve

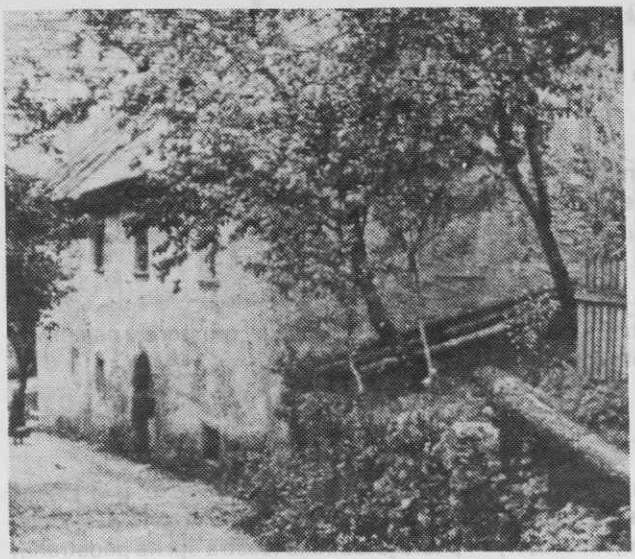

Fotografija nadstropne hiše iz Bleda iz leta 1902 (1. tloris po A. Haruzinu)

Risba obokane veže s kuhinjo iz iste hiše (po A. Haruzinu)

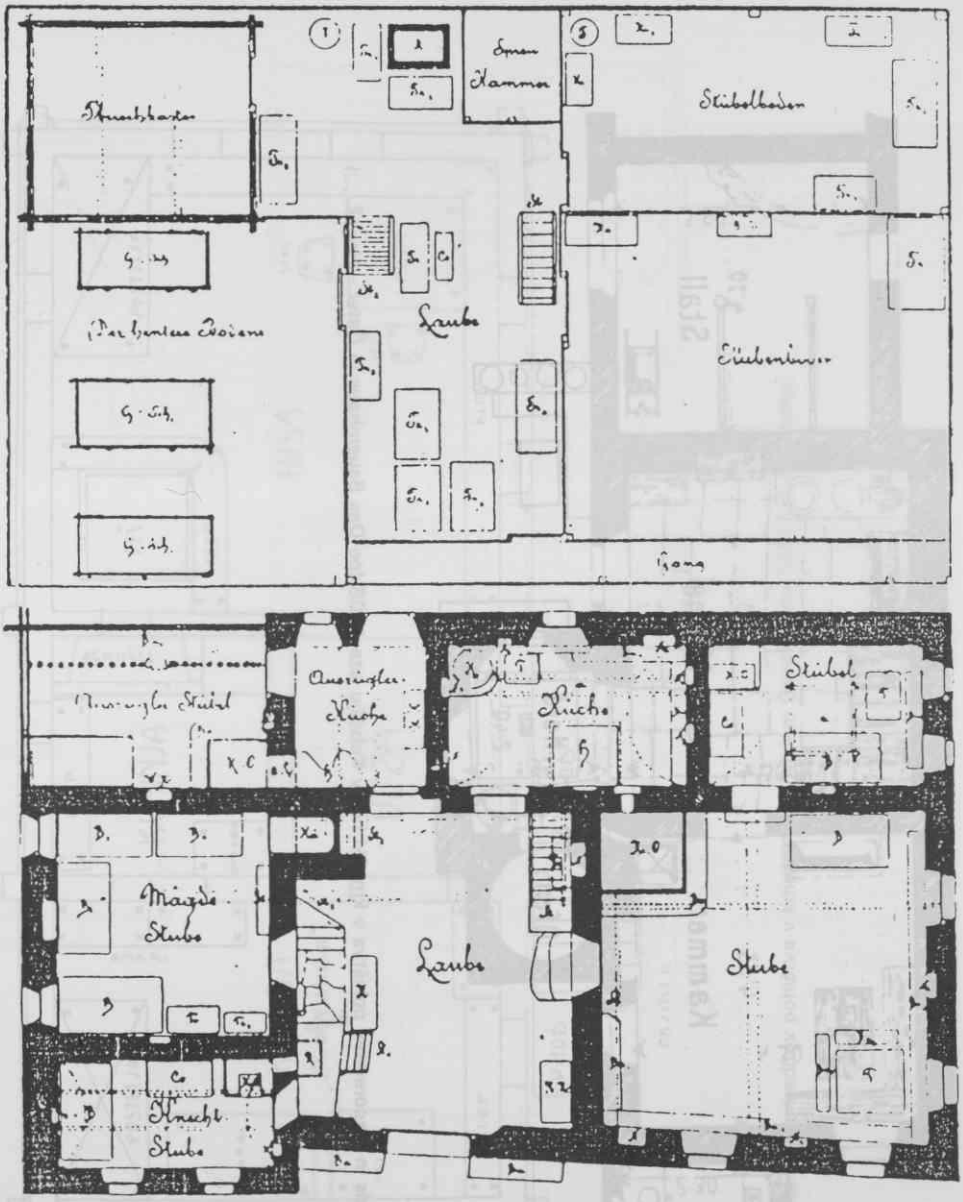

Razporeditev pohištva v pritličnih in podstrešnih prostorih kmečke hiše v Zagoričah pri Podkloštru v Ziljski dolini leta 1905. (po J.R. Bünkerju)

Oznake:

B — postelje, Ba — klopi, Co — predalniki, G Sch — žitne skrinje, Ka — omare, KK — kuhinjske omare; KO — lončene peči, N — zidne niše, T — mize, Tr — skrinje, WK — stenske omarice.

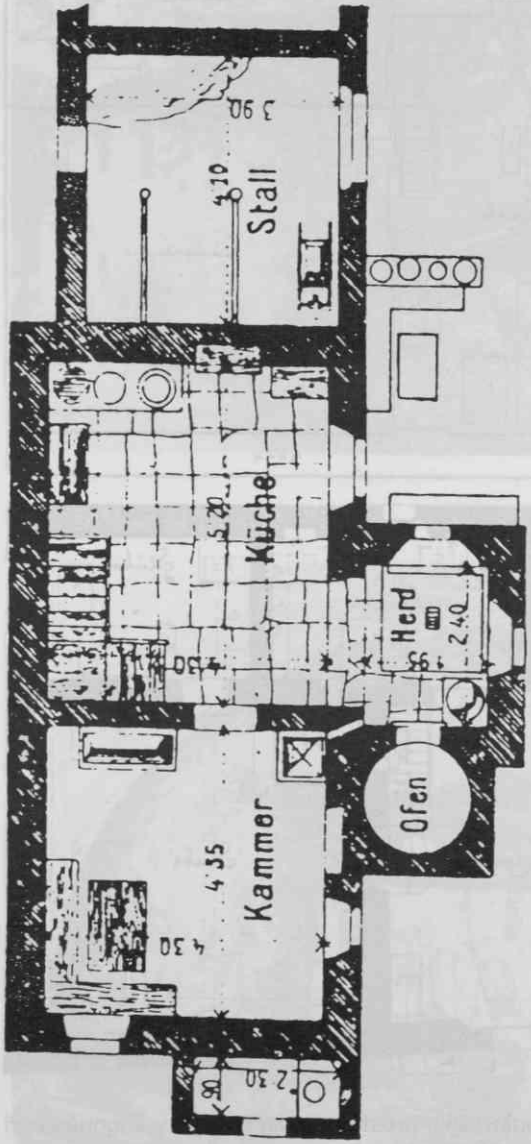

Tloris in razporeditev pohištva v kmečki hiši v Kobdilju leta 1906 (po Das Bauernhaus in Öster.- Ungar. ...)

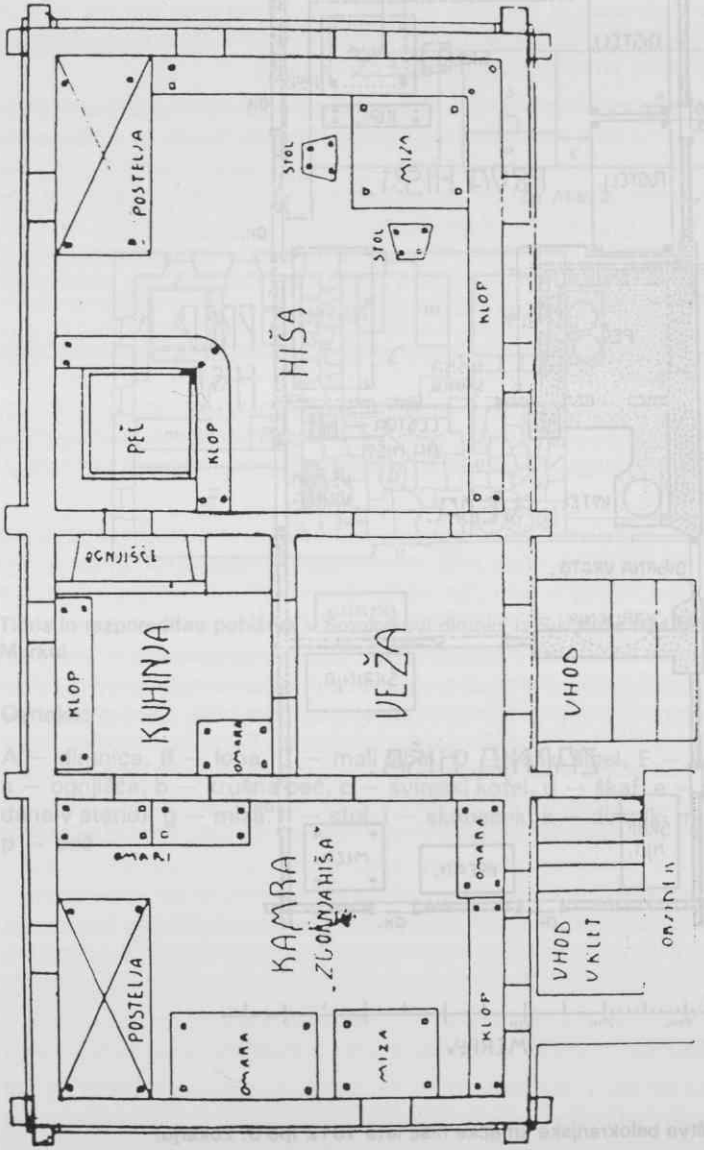

Tloris in razporeditev pohištva v kmečki hiši v Malem Gaberju leta 1914 (po P. Žmitku)

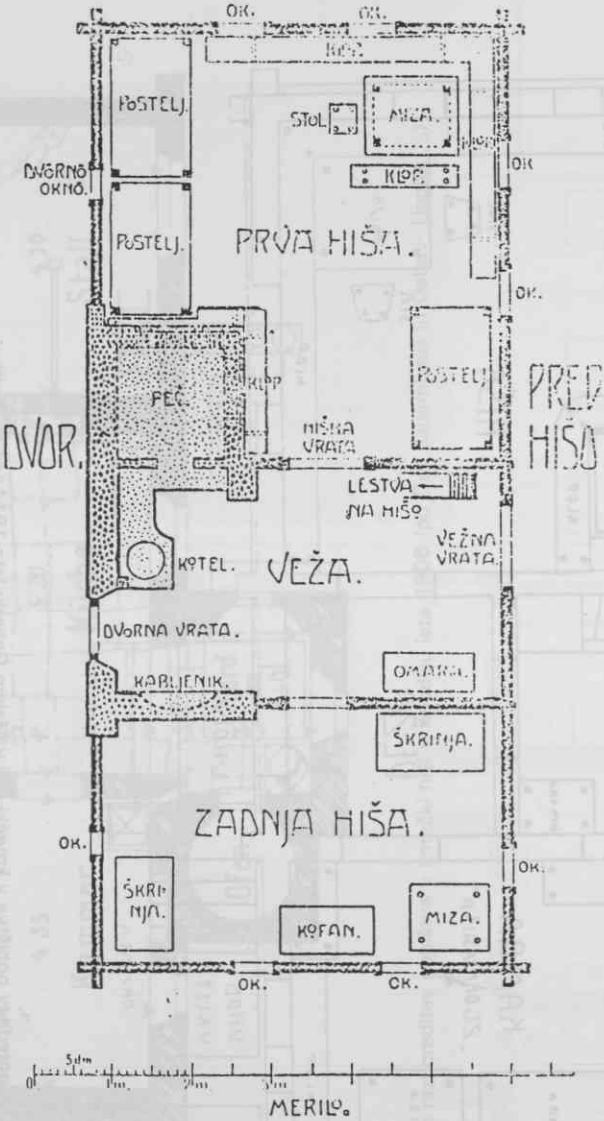

Tloris in razporeditev pohištva belokranjske kmečke hiše leta 1912 (po J. Lokarju)

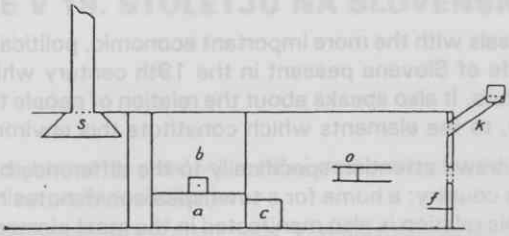

Zu Abb. 2.

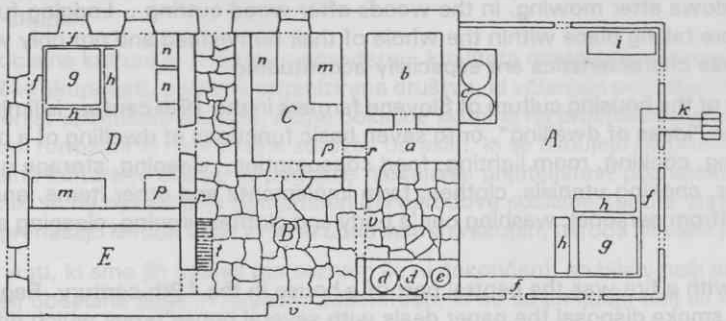

Tloris in razporeditev pohištva v Smolnikovi dimnici iz Sv. Križa nad Mariborom leta 1906 (po M. Murku)

Oznake:

A — dimnica, B — lopa, C — mali šibel, D — veliki šibel, E — velb
a — ognjišče, b — krušna peč, c — svinjski kotel, d — škaf, e — pominjak, f — klop (vzidana v steno), g — miza, h — stol, i — skobelnik, k — dimnik, m — postelja, n — omara, p — peč

Summary

The paper deals with the more important economic, political, historic and cultural influences in the life of Slovene peasant in the 19th century which characterized the level of housing culture. It also speaks about the relation of people to their lodging enviroment or, respectively, to the elements which constitute this enviroment.

The survey draws attention specifically to the difference between and apartment in the city or in the country: a home for a townspearson denotes his apartment, to a villager his property. This relation is also manifested in the most elementar lodging functions of villagers, i.e.: they did not sleep solely in their houses, but also in stables, hay-lofts and barns. Furthermore, they did not eat only at home, around the table, but also in the fiels, in the meadows after mowing, in the woods after wood-cutting... Lodging functions of farmers were taking place within the whole of their homestead and not only within their house. These characteristics are especially accentuated.

The survey of the housing culture of Slovene farmers in the 19th century is limited chiefly to the seven "ideas of dwelling", or to seven basic functions of dwelling of a peasant family: heating, cooking, room lighting, food consumption, sleeping, storage of produce, food, water, cooking utensils, clothes, farm implements and other items, and hygienic conditions (from personal: washing one's body and clothes, ironing, cleaning and housekeeping).

The place with a fire was the central part of a house in the 19th century. Regarding the hearth and smoke disposal the paper deals with several house types which differ according to the room in which a fire is lit, from the simplest one with an open hearth to the room with a stove. Advantages and disadvantages are being discusses.

Outlined is a rough scheme of furniture pieces of the village middle class in the 19th century. The ground-plans of peasant houses with outlined pieces of furniture in each of the rooms represent Slovene housing territories (Alpine, Meditteranean, Central and Pannonic). The housing culture of each of them exhibited specific features or differences, especially until the first half of the 19th century. Towards the end of the century these regional differences started to vanish. Due to uniform housing designs and also materials and regulations as well as the use of uniform furniture, houses and their interiors became more and more unified.